

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

Հին

ՄԱՍԻՍ ԳՐԱԿԱՆ

106

ԻՄ ՈՒՂԵԿԻՑԸ

Թարգ.

ԱՐԸՆՆ ԵՐԱՅԵԱՆ

№ 10

Արտատպում և շտապարան

Գրք. Է. 10 407.

1904

ԹԻՖԼԻՍ

Հարց. Ինչպե՞ս

106

STATES

AMERICAN

1904

100

891.71-3
9-85

1111

891.71-3
9-85

7-85

27 AUG 2006

25 NOV 2010

106

105

ՄԱՆԱՍԻՐ ԳՕՐԿԻՑ

1001
543

Ի Մ Ո Ւ Ղ Ե Կ Ի Ց Ը

Թարգմ. ԱՐԵՍԿ ԱՐԱՅԵԱՆ

Արտատպ. «ՄՈՒՐՃ»-ից

Թ Ի Ը Լ Ի Գ

Արագատիպ Ա. Բուժարժեպետի, Նիկ. 21

1904

21 MAR 2013

10696

Ի Մ ՈՒՂԵԿԻՑԸ

I

Ես նրան Օդեսսայի նաւահանգստում պատահեցի: Մի երեք օր շարունակ իմ ուշադրութիւնն իր վրայ էր գրաւում նրա թիկնաւէտ, ամրակազմ կերպարանքը՝ գեղեցիկ միւրքով շրջազծւած արևելեան տիպի դէմքով: Նա միշտ աչքովս էր ընկնում. ես տեսնում էի, թէ ինչպէս ամբողջ ժամերով կանգնում էր պատնէշի հատաքարին՝ ձեռնափայտի կոթը բերանը կոխած և կարօտագին դիտում նաւահանգստի պղտոր ջուրն իր սև նշաձև աչքերով. օրը տասն անգամ նա մօտովս անց էր կենում անփոյթ ֆլանեօրի (դատարկաշրջիկի) քայլածքով: Ո՞վ է... Ես սկսեցի հետևել նրան: Նա էլ կարծես դիտմամբ ինձ գրգռելու համար աւելի ու աւելի յաճախ էր աչքովս ընկնում, և վերջապէս ես սովորեցի ջոկել հեռից նրա մօդային, շարժար բաց գոյնի հագուստը և սև եւրօպական ձևի գլխարկը, նրա ծոյլ քայլածքը և բութ, տխուր հայեացքը: Նա միանգամայն անբացատրելի էր այդտեղ, նաւահանգստում,

Довволено цензурою, Тифлисъ, 12 марта, 1904 г.

նաւերի ու շոգեշարժների սոււրոցների, շրջ-
թաների շառաչի, բանւորների աղմուկի,
մարդուս ամեն կողմից համակած՝ նաւահան-
գըստի կատաղի-շղային ժխորի մէջ: Բոլոր
մարդիկ դբադւած էին, յոգնած, բոլորը
վազվզում, գորգոռում, հայհոյում էին փո-
շու, քրտնքի մէջ... այդ տարօրինակ կեր-
պարանքն աշխատանքի ժխորում դանդաղ
անցուդարձ էր անում մեռելային տխուր
դէմքով, անտարբեր դէպի ամեն ինչ...

Վերջապէս արդէն չորրորդ օրը ճաշին ես
հանդիպեցի նրան և վճռեցի՝ ինչ էլ որ լի-
նի՝ իմանալ, թէ ով է: Նրանից քիչ հեռու
տեղաւորւելով՝ սկսեցի հաց ու ձմերուկ ու-
տել և դիտել նրան՝ հնար մտածելով, թէ
ինչպէս անեմ, որ՝ որքան կարելի է՝ բաղա-
քավարի ձևով նրա հետ խօսակցութիւն բա-
համ:

Նա կանգնած էր՝ կռթնած թէյի արկղիկ-
ների կոյտին և աննպատակ մտիկ անելով
շուրջը՝ մատներով թխթխկացնում էր ձեռ-
նափայտը, կարծես Ֆլէյտ ածելիս լինէր:

Ինձ—«բօսեակի» շորով, բեռնողի թովը
մէջքիս և ածխային փոշուց աղտոտւած մար-
դուս դժւար էր նրան—այդ ֆրանստին հետս
խօսել տալ: Բայց ի զարմանս իմ ես յետոյ
տեսայ, որ նա ինձնից չէ հեռացնում աչ-
քերը, և նրանք վառւում են մի խիստ ան-
դուրեկան, ազահ, անասնական կրակով: Ես
վճռեցի, որ իմ դիտողութիւնների առար-

կան քաղցած է, և շուրջս արագ մտիկ տա-
լով՝ կամացուկ հարցրի նրանից.

— Բաղցած էք:

Նա ցնցեց, ազահօրէն բաց արաւ ամ-
բակազմ, առողջ ատամների կարծես մի հա-
րիւրեակ և նոյնպէս կասկածանքով շուրջը
մտիկ արաւ:

Մեզ վրայ ոչ ոք ուշադրութիւն չէր դար-
ձնում: Այդ ժամանակ ես ձմերուկ ու ցորեն
հացի մի կտոր կոխեցի նրա ձեռք: Նա խլեց
այդ բոլորն ու անյայտացաւ՝ նստելով ապ-
րանքի կոյտի յետևում: Երբեմն այնտեղից
դուրս էր գալիս նրա գլուխը՝ հերոպական
զլխարկով, որը դբւած էր ծոծրակին և
ծածկում էր քրտնքոտ թուխ ճակատը: Նրա
դէմքը փայլում էր բացբերան ժպտով, և
նա՝ չգիտեմ ինչու՝ շուտ-շուտ աչքով էր ա-
նում ինձ՝ ոչ մի վայրկեան չզադարելով
ծամկուց: Ես նրան նշան արի սպասել ինձ,
գնացի միս գնելու, գնեցի, բերի, աւի նը-
րան և կանգնեցի արկղների մօտ այնպէս,
որ բոլորովին ծածկեցի իմ խեղճ ֆրանստին
կողմնակի հայեացքներից: Մինչև այդ նա
ուտում ու անդադար գիշատիչ կերպով
շուրջն էր մտիկ անում, ասես վախում էր,
որ պատառը կխլեն. այժմ նա սկսեց հան-
գիստ ուտել, բայց էլի այնպէս շտապ ու
ազահարար, որ ես ցաւ էի զգում այդ սո-
վալուկ մարդին նայելիս, ուստի մէջքս դէ-
պի նա դարձրի:

—Благодару! *) (շնորհակալ եմ), շնորհակալ եմ.—նա թափահարեց ուսս, ապա ձեռս էլ բռնեց ու սկսեց անողորմաբար թափահարել:

Հինգ ըոպէից յետոյ նա արդէն ինձ պատմում էր, թէ ով է:

Վրացի, իշխան Շաքրո Պտաձէն, քուժախիսցի հարուստ կալածատիրոջ միակ դասակ, կովկասեան երկաթուղու կայարաններէից մէկում գրասենեակային ծառայող, ապրելիս է լինում մի ընկերոջ հետ: Այդ ընկերը յանկարծ անյայտանում է՝ յափշտակելով տանելով իր հետ իշխան Շաքրոի փողերն ու արժէքաւոր իրեղէնները, և ահա իշխանը հետամուտ է լինում նրան: Մի կերպ պատահմամբ նա իմանում է, որ ընկերը տոմսակ է վերցրած եղել Բաթում գնալու. իշխան Շաքրոն նոյնպէս ուղեորում է այնտեղ: Բայց Բաթումում երևում է, որ ընկերը գնացել է Օդեսսա: Այն ժամանակ իշխան Շաքրոն վերցնում է ինչ-որ վանօ Սվանիձէի անցաթուղթը, — մի սափրչի, — նոյնպէս ընկեր, բայց նշաններով իրան ոչ նման, ճանապարհ ընկնում Օդեսսա: Այդտեղ նա յայտնում է ոստիկանութեանը գողութեան մասին, նրան խոստանում են, թէ կգտնեն գողին, նա սպասում է երկու շաբաթ, փողերը վերջացնում, և ահա ար-

*) Նա ուներէն խօսում էր կոպիտ արտասանութեամբ, կոտրած:

դէն երկրորդ օրն էր, որ բերանը պանառ չէր դրել:

Ես լսում էի նրա՝ հայհոյանքների հետ խառը պատմութիւնը, նայում նրան, հաւատում, և խեղճս էր գալիս երեխան: Նա դեռ երեխայ էր, քսան տարին մտած, բայց միամտութեանը նայած՝ նրան կարելի էր աւելի փոքր համարել: Նա յաճախ և խորին զայրոյթով յիշում էր այն սերտ բարեկամութեան մասին, որը կապում էր նրան գողընկերոջ հետ, որը գողացել էր այնպիսի իրեր, որոնց համար Շաքրոի դաժան հայրը հաւանօրէն կմորթէ իր որդուն «խանչալով», եթէ որդին նրանց չգտնէ: Ես միտք արի և տեսայ, որ եթէ չօգնեմ այդ տղային, անկուշտ քաղաքը նրան կկլանէ: Ես գիտէի, թէ երբեմն ինչ չնչին դիպածներ են մարդկանց մղում բօսեակների դասակարգի մէջ, իսկ ներկայ պարագայում իշխան Շաքրոի համար ամեն շանսեր կային ընկնելու այդ յարգելի, բայց չյարգուող դասը: Մէջս ցանկութիւն զարթնեց նրան օգնելու: Շաքրոին ես առաջարկեցի գնալ և ոստիկանապետից թուղթ խնդրել, նա կակազեց և հազորդեց ինձ, որ չի գնալ: Ինչո՞ւ: Բանից դուրս եկաւ, որ նա չէ տւել իր կենալիս համարների փողը, իսկ երբ նրանից պահանջել են, նա մէկին խփել է, յետոյ թագնւել և այժմ արգարացի կերպով ենթադրում է, որ ոստիկանութիւնը նրա բանը

բուրդ կանէ այդ փողը չտալու և հարեածի համար. հն, իդէպ, նա շատ էլ լաւ չէ յիշուում—մէկ հարեած է հասցրել, թէ՞ երկու, երեք, թէ՞ չորս:

Բանը դժարանում էր: Ես վճռեցի այնքան աշխատել, մինչև որ բաւական փող վաստակեմ նրա համար Բաթում գնալու, բայց աւանդ, բանից դուրս եկաւ, որ այդ իսկի էլ շուտ գլուխ գալու բան չէ, որովհետև սովալլուկ Շաքրօն ուտում էր երեք մարդի չափ և աւելի:

Այդ ժամանակ «սովեայնների» մեծ հոսանքի շնորհիւ նաւահանգստում օրավարձերը շատ ցածր էին, և ութսուն կոպէկ վաստակից երկուսու վաթսունն ուտում էինք: Բացի այդ՝ դեռ մինչև իշխանին հանդիպելու ես որոշած էի Ղրիմ գնալ, ուստի և չէի ուզում երկար մնալ Օդեսսա: Այն ժամանակ ես իշխան Շաքրօին առաջարկեցի ինձ հետ ոտով գնալ այսպիսի պայմաններով. եթէ ես նրա հետ Թիֆլիզ գնացող ուղեկից չգտնեմ, այն ժամանակ ինքս տեղ կհասցնեմ, իսկ եթէ գտնեմ, այդ դէպքում մենք իրար հըրաժեշտ կտանք:

Իշխանը նայեց իր պճրուն մուճակներին, գլխարկին, անդրավարտիքին, ձեռքը քսեց կուռտիկին, մի քիչ մտք արաւ, մի քանի անգամ հառաչ քաշեց ու վերջապէս համաձայնեց: Եւ անա մենք միասին ոտով ճանապարհ ընկանք Օդեսսայից Թիֆլիզ:

Երբ հասանք Խերսոն, ես ճանաչում էի իմ ուղեկցին իբրև միամիտ-վայրենի, չափազանց անզարգացած, ուրախ մի տղայի—երբ նա կուշտ էր լինում, լքած—երբ քաղցած էր, ինչպէս ուժեղ և պարզամիտ մի կենդանի:

Ճանապարհին նա ինձ պատմում էր Կովկասի մասին, կալածատէր վրացիների կեանքի, նրանց զարձութիւնների և դէպի գիւղացիներն ունեցած յարաբերութիւնների մասին: Նրա զրոյցները հետաքրքիր էին, ինքնուրոյն գեղեցիկ, սակայն պատմողին նկարում էին իմ առջև չափազանց ոչ գովելի կողմից: Պատմում էր նա՝ օրինակ՝ այսպիսի մի դէպք.

Մի հարուստ իշխանի մօտ նրա հարեանները քէֆի հաւաքեցին. զինի խմեցին, չուրեկ կերան ու խորոված, կերան լաւաշ ու փլաւ, և յետոյ իշխանը հիւրերին տարաւ գոմը: Ձիերը թամբեցին: Իշխանն իր համար վերցրեց ամենալաւը և քշեց դաշտի միջով: Կրակոտ ձի էր: Հիւրերը գովում են նրա վայելչագեղութիւններն ու արագավազութիւնը, իշխանը նորից է սլանում, բայց յանկարծ մի գիւղացի սպիտակ ձիի վրայ նստած՝ դաշտն է դուրս թռչում և իշխանի առաջը կտրում,— կտրում է ու... հպարտ ծիծաղում: Իշխանն ամօթահարւում է հիւ-

բերի առջև... Սատութեամբ կիտում է յօն-
քերը, ձեռքի նշանով մօտ կանչում գիւղա-
ցուն, և երբ նա մօտենում է, այն ժամանակ
իշխանը սրի մի հարւածով կտրում է նրա
գլուխը և ատրճանակն արձակելով ձիի ա-
կանջի մէջ՝ սպանում է ձին, իսկ յետոյ իշ-
խանութեանը յայտնում իր արածը: Եւ նրան
տաժանակիր աշխատանքի են դատապար-
տում...

Շաքրօն այդ հաղորդում է ինձ իշխանին
ափսոսող տօնով: Ես փորձում եմ ապացու-
ցել նրան, որ խղճալու բան չկայ, սակայն
նա մեծօրէն ասում է ինձ.

— Իշխաններ քիչ կան, գիւղացիներ շատ:
Մի գիւղացու համար չէ կարելի դատապար-
տել իշխաններին: Ինչացո՞ւ է գիւղացին:
Ա՛յ, — և Շաքրօն ցոյց է տալիս ինձ մի գունտ
հող. — իսկ իշխանը — որպէս անտղ է:

Մենք վիճում ենք, և նա սրտմտում է:
Երբ նա բարկանում է, ատամները բաց է
անում գայլի նման, և երեսը սրանում է:

— Լո՛ր, Մակսիմ: Դու չես ճանաչում կով-
կասեան կեանքը, — գոչում է նա:

Իմ պատճառաբանութիւններն անզօր էին
նրա իրասածութեան առաջ, և այն, ինչ
զր ինձ համար պարզ էր, նրա համար ծիծա-
ղելի էր: Երբ ես իմ հայեացքների գերազան-
ցութեան ապացոյցներով նրան այնպիսի դը-
րութեան մէջ էի գցում, որ նա չէր կարող
ինձ հակառակել, նա առանց տարակուսելու.

ասում էր ինձ.

— Գնա՛ Կովկաս, ապրի՛ր այնտեղ: Կը-
տենես, որ ես ճշմարիտ եմ ասել: Ամենքն
այդպէս են անում, նշանակում է՝ այդպէս էլ
պէտք է: Ինչո՞ւ ևս պիտի քեզ հաւատամ,
քանի որ մենակ դու ես ասում՝ այս այս-
պէս չէ, իսկ հազարաւորներն ասում են՝
այս այսպէս է:

Այն ժամանակ ես լռում էի՝ հասկանա-
լով, որ պէտք է ո՛չ թէ խօսքերով, այլ փաս-
տերով առարկել նրան, այդ մարդին, որը
հաւատացած է, թէ կեանքը ինչպէս որ կայ,
լիովին օրինական է ու արդարացի: Ես լը-
ռում էի, իսկ նա հիացմունքով՝ շրթունք-
ները չփչփացնելով խօսում էր կովկասեան
կեանքի մասին, որը լի է կրօնով և ու-
րոյնութեամբ: Այդ վրոյցներն ինձ հետաքը-
քելով և գրաւելով՝ միեւնոյն ժամանակ վըր-
դովում ու կատարեցնում էին իրանց վայրա-
գութեամբ, հարստութեանը և բիրտ ոյժին
երկրպագելով: Մի անգամ ես հարցրի նը-
բանից, թէ նա պիտէ՞ արդեօք Քրիստոսի
վարդապետութիւնը:

— Իհարկէ՞, — ուսերը թօթելով պատաս-
խանեց նա:

Բայց երբ հարցուվորձ արի, բանից
դուրս եկաւ, որ նա գիտէ այսքան. մի Քը-
րիստոս է եղել, որ հրէական օրէնքների դէմ
է դուրս եկել, և հրէաները դրա համար խա-
չել են նրան խաչի վրայ: Բայց նա Աստուծ

է եղել, ուստի և չէ մեռել խաչի վրայ, այլ համբարձուել է երկինք և այն ժամանակ մարդկանց տւել կեանքի նոր օրէնք...

— Ի՞նչ օրէնք, — հարցրի ես:

Նա նայեց վրաս ծաղրական երկմտութեամբ և հարցրեց.

— Ի՞նչ քրիստոնեայ ես: Հը՞: Ե՛ս էլ եմ քրիստոնեայ: Աշխարհիս վրայ համարեմ ամենքը քրիստոնեայ են: Դէ էլ ի՞նչ ես հարցնում: Տեսնում ես, թէ ինչպէս են ապրում ամենքը... Հէնց դա էլ Քրիստոսի օրէնքն է որ կայ:

Ես վրդովւած՝ սկսեցի նրան պատմել Քրիստոսի կեանքի մասին: Նա սկզբից ուշադրութեամբ լսում էր, յետոյ այդ ուշադրութիւնն սկսեց հետզհետէ թուլանալ և վերջապէս վերջացաւ յօրանջով:

Տեսնելով՝ որ նրա սիրտն ինձ չէ լսում, ես սկսեցի նորից դիմել նրա խելքին և խօսել փոխադարձ օգնութեան օգտաւէտութեան, գիտութեան օգտաւէտութեան, օրինաւորութեան օգտաւէտութեան, օգտաւէտութեան, շարունակ օգտաւէտութեան մասին... Իմ պատճառաբանութիւնները փշրւում էին՝ դիպչելով նրա աշխարհասկացողութեան պատին:

— Ով ուժեղ է, նա ինքն իր օրէնքն է! նրան պէտք չէ սովորել, նա կոյր-կոյր էլ կգտնէ իր ճանպան, — ծուլօրէն առարկեց ինձ իշխան Շաքրօն:

Նա կարողանում էր ինքն իրան հաւատարիմ մնալ: Իսկ մէջս յարգանք էր զարթեցնում դէպի նա. բայց նա վայրենի էր, խտտասիրտ, և ես զգում էի, որ երբեմն մէջսս ատելութիւն էր բռնկուում՝ դէպի Շաքրօն: Սակայն չէի կորցնում յոյսս գտնելու մեր մէջ շօշափման կէտ և հող, որի վրայ երկուսս էլ կարողանայինք միանալ և իրար հասկանալ:

Մենք անցանք Պերեկօպը և մօտենում էինք Նայլային: Ես երազում էի Ղրիմի հարաւային ափը, իշխանն ատամների արանքով իր վիրական երգերը երգելով՝ մտայլ էր: Բոլոր փողերս վերջացան, և աշխատելու տեղ էլ չկար տակաւին: Մենք շտապում էինք Թէօդօսիա, որտեղ այդ ժամանակ ըսկսում էին նաւահանպիստը շինելու գործերը:

Իշխանն ինձ ասում էր, որ նա էլ է բանելու, և որ փող աշխատելով՝ մենք ծովով կգնանք Բաթում: Բաթում նա շատ ծանօթներ ունի, և անմիջապէս ինձ համար դռնապանի կամ պահապանի տեղ կգրտնէ: Նա խփում էր ուսիս և լեզուն քաղցր ծփծփացնելով՝ հովանաւորաբար ասում.

— Ես քեզ համար անձնալիսի կեանք ստեղծեմ որ, ծծը՛, ծծը՛: Գինի խմես — ինչքան ուզես, ոչխարի միս — ինչքան ուզես: Կպսակեսս վիրուռու հետ, մի հաստիկ վիրուռու, ծծը՛, ծծը՛, ծծը՛... նա քեզ համար

լաւաշ կթխէ, երեխաներ կբերէ, շատ երեխաներ, ծծը՝, ծծը՝:

Այդ «ծծը՝, ծծը՝»-ն առաջ ինձ զարմացրնում էր, ապա սկսեց գրողել, յետոյ արդէն ինձ հասցնում էր թախծալի կատաղութեան: Ռուսաստանում այդպիսի հընչիւնով խոզերին են կանչում, իսկ Կովկասում նրանով արտայայտում են հիացք, ափսոսանք, բաւականութիւն, վիշտ:

Շաքրօն արդէն խիստ գզգզել էր իր մօղային զգեստը, և նրա մուճակները ճաքճքուել էին շատ տեղերից: Ջեռնափայտն ու եւրոպական զլխարկը ծախել էինք Խերսօնում: Այդ զլխարկի տեղ նա գնել էր երկաթուղիական աստիճանաւորի մի հին ֆուրձակա:

Երբ նա առաջին անգամ զլխին դրաւ այն, — սաստիկ ծուռ դրաւ, — ինձնից հարցրեց.

— Սազո՞ւմ է: Գեղեցի՞կ է:

III

Եւ ահա Ղրիմ ենք: Անցանք Սիմփերօպօլը և ուղղեցինք դէպի Եալթա:

Ես գնում էի համր սքանչանքի մէջ հողի այդ հրաշալի կտորի բնութեան առաջ, հողի, որին ամեն կողմից փաղաքշում է ծովը: Իշխանը հռոչում էր, վշտոտուում և շուրջը տխուր հայեացքներ գցելով՝ փորձում էր լցնել իր դատարկ ստամոքսն ինչ-որ տարօրինակ հատապտուղներով: Նրանց անդարար յատ-

կութիւններին ծանօթ լինելը յաջող էլքի էր հասցնում սչ միշտ, և յաճախ նա չար յուճորով ասում էր ինձ.

— Եթէ փորս տակնուվրայ անի, ի՞նչպէս պէտք է շարունակեմ ճանապարհս, հը՞, սաս, ի՞նչպէս:

Մի բան վաստակելու հնարաւորութիւն չէր ներկայանում, և մենք չունենալով ոչ մի գրող հացի փող՝ սնւում էինք մրգերով և ապագայի վրայ կապած յոյսերով: Իսկ իշխան Շաքրօն սկսել էր արդէն ինձ յանդիմանել ծուլութեան և՛ ինչպէս ինքն էր ասում՝ «բերանաբացութեան» համար: Նա ընդհանրապէս դարձել էր անտանելի, բայց աւելի շատ նեղացնում էր ինձ իր զրոյցներով իր առասպելական ախորժակի մասին: Բանից դուրս էր գալիս, որ նա ժամի 12-ին նախաճաշելով «մի դառնուկ», երեք շիշ գինի, ժամի 2-ին կարող էր առանց մի առանձին դժւարութեան ճաշին ուտել երեք ափսէ ինչ-որ «չախախրիլի»*, կամ «չխրթմա», մի ամբողջ թաւա փլաւ, մի ամբողջ շամփուր խորոված, «ինչքան ուզես՝ դու՛սա» և գեռ էլի կովկասեան շատ խորտիկներ, և այդ ժամանակ կխմէր գինի — «ինչքան քէֆը տար»: Նա ամբողջ օրերով պատմում էր ինձ իր խոհանոցագիտական հակումների և հմտութիւնների մասին, — պատմում էր՝ չմիացնե-

*) միշտ՝ «չախախրիլի»:

ով շրթունքները, վառուղ աչքերով, ա-
տամները բաց անելով ու կրճատացնելով,
հնչուն կերպով ներս քաշելով ու կուլ տալով
քաղցած թուքը, որ առատութեամբ ցայտում
էր նրա պերճախօս շրթունքներից:

Մի անգամ Եալթայի մօտ ինձ վարձեցին
մրգեղէնի մի այգի կտրտած ճղներից մաքը-
րելու. ես օրավարձս նախօրօք առայ և ամ-
բողջ յիսուն կոպէկին գնեցի հաց ու միս:
Երբ գնածս բերի, այգեպանն ինձ կանչեց,
և ես գնացի՝ այդ գնած բաները յանձնելով
Շաքրօին, որը հրաժարել էր աշխատանքից՝
պատճառաբանելով, թէ գլխացաւ ունի: Մի
ժամից յետոյ վերադառնալով՝ ես համոզե-
ցի, որ Շաքրօն իր խորթակի մասին խօ-
սելիս՝ դուրս չէր եկել ճշմարտութեան սահ-
մանից, իմ գնածից ոչ մի փշրանք չէր մնա-
ցել: Դա ընկերական վարմունք չէր, բայց
ես սուս արի ի դժբախտութիւն իմ, ինչ-
պէս երևաց յետագայում:

Շաքրօն նկատեց իմ լուսթիւնը և նրա-
նից օգտուեց իր ձեռով: Այդ ժամանակից
սկսեց մի տեսակ զարմանալի անմիտ բան:
Ես աշխատում էի, իսկ նա զանազան պատճա-
ռաբանութիւններով հրաժարուում էր բանից,
ուտում-խմում ու ինձ աշխատել ստիպում:
Ինձ համար ծիծաղելի և ցաւալի էր նայել
նրան, այդ առողջ տղամարդին, որ ընչա-
քաղցութեամբ մտիկ էր անում ինձ, երբ ես
գործս վերջացրած՝ յոգնած վերադառնում էի

նրա մօտ, որը մի շաք տեղ սպասելիս էր
լինում ինձ: Բայց աւելի վշտալի ու վիրաւո-
րական էր տեսնել, որ նա ծիծաղում է վը-
րաս այն պատճառով, որ ես բանում եմ: Նա
ծիծաղում էր, որովհետև սովորել էր ողոր-
մութիւն խնդրել, և որովհետև ես նրա աչքում
մի անկեղծան խրտուիլակ էի: Երբ նա սկսեց
ողորմութիւն հաւաքել, սկզբում քաշուում էր
ինձնից, բայց յետոյ, երբ մօտենում էինք
մի թաթարական գիւղի, նա սկսում էր աչ-
քիս առաջ պատրաստել մուրալու: Դրա
համար նա լեկում էր փայտին և ոտը գետ-
նով քաշ տալիս, ասես թէ ցաւելիս լինէր,
իմանալով որ ժլատ թաթարները առողջ տղա-
մարդին ողորմութիւն չեն տալ: Ես վիճում
էի նրա հետ, ցոյց տալիս նրա ստիպելի
զբաղմունքի ամօթալից թիւնը, որ ինչպէս
ղում էր:

— Ես չեմ կարողանում բանել — կարող
առարկում էր նա:

Նրան ողորմութիւն քիչ էին տալիս: Ես
այդ ժամանակ սկսել էի իր անհասկացա-
նապարհն օրէցօր դառնում էր աւելի դժար
և իմ յարաբերութիւնները Շաքրօի հետ ա-
ւելի ծանր: Նա այժմ արդէն խիստ պահան-
ջում էր, որ ես նրան կերակրեմ:

— Դու ինձ տանում ես: Ծնր: Մի թէ ես
կարող եմ ոտով այդքան հեռու տեղ գնալ,
հը՞, ես սովոր չեմ: Ես դրանից կարող եմ
մեղնել: Ի՞նչ ես ինձ չարչարում, սպանում:

1001
543

Ես որ մեռնեմ, հնչ կլինի: Մէրս լաց կըլինի, հէրս լաց կլինի, ընկերներս լաց կըլինին, էդ ի՛նչքան արցունք է անում հա՛:

Ես այսպիսի խօսքեր էի լսում, բայց չէի բարկանում: Այդ ժամանակ սկսել էր մէջս ծագել մի տարօրինակ միտք, որ ինձ հարկադրում էր դիմանալ այդ բոլորին: Պատահում էր—նա քնած է լինում, իսկ ես նրա կողքին նստած, դիտելով նրա հանգիստ, անշարժ դէմքը, կրկնում եմ ինքս ինձ՝ կարծես նախագուշակելով մի բան.

—Իմ ուղեկիցը... ուղեկիցս...

Եւ գիտակցութեանս մէջ երբեմն ծագում էր այն միտքը, թէ Շաքրօս միայն օգտւում է իր իրաւունքից, երբ այնպէս վստահ ու համարձակ պահանջում է ինձնից օգնութիւն ու խնամք: Այդ պահանջի մէջ կար բնաւորութիւն, կար ոյժ: Նա ինձ հարստահարում էր, ես նրան ենթարկւում էի և ուսումնասիրում, հետևում նրա կերպարանքի իւրաքանչիւր դողոցին՝ աշխատելով մէջս պատկերացնել, թէ ուրիշ անձնաւորութիւն թաւանելու այդ պրոցեսի մէջ ո՛ւր և ինչի վրայ կանգ կաննի նա: Իսկ նա իրանշատ լաւ էր զգում, երգում էր, քնում ու ծիծաղում վերաս, երբ քէֆը տալիս էր: Երբեմն իրարից բաժանւում էինք երկու-երեք օրով, գնում զանազան կողմեր. ես նրան հաց ու փող էի տալիս, եթէ լինում էր, և ասում, թէ որտեղ ինձ սպասէ: Երբ կրկին հանդիպում էինք,

այն ժամանակ նա, որ ինձ ճանապարհ դրած էր լինում կասկածանքով ու տխուր չարութեամբ, դիմաւորում էր սաստիկ ուրախ, հրճւած և միշտ ասում էր ծիծաղելով.

—Ես կարծում էի, թէ դու ինձ թողել, մենակ փախել ես: Հա՛, հա՛, հա՛...

Ես նրան ուտելու բան էի տալիս, պատմում էի իմ տեսած գեղեցիկ տեղերի մասին, և մի անգամ Բախչա-Սարայի մասին խօսելիս՝ իդէպ պատմեցի Պուշկինի մասին և ասացի նրա ոտանաւորներից: Այդ բոլորը ոչ մի տպաւորութիւն չարաւ վրան:

—է՛, ոտանաւորներ: Դա երգեր են և ոչ թէ ոտանաւորներ: Ես մի մարդ եմ ճանաչում, վրացի, Մատօ Լեժավա, նա էր երգ ասում է: Ա՛յ, դա երգեր էին... Որ երգում էր—այ, այ, այ... բարձր... շատ բարձր էր երգում: Կասես թէ կոկորդը խառնշտորում են խանչալով!.. Նա մի գինեկաճառ մորթեց, հիմի Սիբիր է գնացած...

Ամեն մի նրա մօտ վերադառնալիս ես աւելի ու աւելի էի ընկնում նրա աչքում, և նա չէր կարողանում այդ թագցնել ինձնից:

Գործներս շատ վատ էր: Ես հազիւ էի հնարաւորութիւն գտնում մի կամ մէկուկէս բուրլի աշխատել շաբաթական, և, ինքնբոս ինքեան հասկանալի է, որ այդ աւելի քան քիչ էր երկուսիս համար: Շաքրօի մուրալը չէր նպաստում կերակրի տնտեսութեանը. նրա ստամոքսը մի փոքր անդունդ էր, որ

կլանում էր անխտիր ամեն ինչ — խաղող, սեխ, աղ դրած ձուկ, հաց, շորացրած մրգեր — և ժամանակի ընթացքում նա կարծես աւելի էր մեծանում ծաւալով և աւելի ու աւելի գոհեր պահանջում:

Շաքրօն սկսեց շտապեցնել ինձ դուրս գալու Դրիմից՝ պատճառաբանօրէն յայտնելով ինձ, որ շուտով արդէն աշունը վրայ կը հասնի, իսկ ճանապարհ դեռ շատ կայ: Միւս կողմից էլ ես նայել վերջացրել էի Դրիմի այդ մասը, և մենք ճանապարհեցիրք դէպի Թէօդօսիա այն յուսով, որ «մի քանի շահի կգցեք ճանկներս», որից էլի գուրկ էինք: Նորից պէտք է սնւէինք մրգերով ու ապա գայի յուսով...

Խեղճ ապագայ: Նրա վրայ դրած մարդկային յոյսերի շատութիւնից նա կորցնում է համարեան իր բոլոր հմայքը, հէնց որ ներկայ է դառնում:

Ալուշտայից քսան վերստ հեռանալով՝ մենք կանգ առանք գիշերելու: Ես Շաքրօին համոզել էի ծովափով գնալ, թէ և այդ շատ երկար ճանապարհ էր, բայց ուզում էի ծովի օդ շնչել: Մենք խարոյկ վառեցինք և պառկոտեցինք նրա մօտ: Երեկոն հրաշալի էր: Մուգ-կանաչ ծովը ներքևում մեզնից վար դարկում էր ժայռերին. կապոյտ երկիրքը հանդիսաւոր կերպով լուս էր վերևում, իսկ մեր շուրջը մեղմիկ սլալում էին թփերն ու ծառերը: Կուսինը դուրս էր դալիս: Սօսի-

ների ճամկաւոր սաղարթից սուերներ էին ընկնում և սողում քարերի վրայով: Մի ինչոր թռչուն երգում էր ըմբոստ ու զիւ: Նրա արծաթահնչիւն դայլայիկները հալչում էին ալիքների մեղմ ու փաղաքշող վշտոցով լցւած օդի մէջ, և երբ նրանք անհետացան, լուեց մի միջատի ջղային ճռճոցը: Խարոյկը զւարթ այրում էր, և նրա կրակը թւում էր կարմիր ու դեղին ծաղիկների մի բոցավառ փունջ: Նա էլ էր սուերներ առաջացնում, և այդ սուերներն ուրախ-ուրախ ցատկւտում էին մեր շուրջը՝ ասես լուսնի դալուկ սուերների առաջ պարծենալով իրանց աշխուժութեամբ: Ծովի լայն հօրիզօնն ամայի էր, նրանից վեր երկիրքն անամպ, և ես ինձ աշխարհիս մի ծայրումն էի զգում դիտելիս տարածութիւնը — մարդի հոգին դիւթող այդ առեղծաձը... Գիշերւայ փառահեղ գեղեցկութեամբ հոգեզմայլ՝ ես ասես հալչում էի գոյների, ձայների ու հոտերի զարմանալի ներդաշնակութեան մէջ, ինչոր մեծ բանի մօտ լինելու երկչոտ զգացումով լցւում էր հոգիս, և սիրտս թրպրտալով թալկանում էր կեանքի վայելքով...

Յանկարծ Շաքրօն բարձրաձայն քրքջաց.

— Հն, հն, հն... Ի՛նչ ախմար կերպարանք ունես: Բոլորովին ինչպէս ոչխարի: Ա՛, հն, հն, հն, հն...

Ես վախեցայ, ասես թէ գլխիս յանկարծակի որոտը թնդաց: Բայց այդ աւելի վատ

էր: Դա ծիծաղելի էր, այո, բայց ի՜նչպէս վիրաւորական էր... Նա, Շաքրօն, լալիս էր ծիծաղից, ես ինձ լալու պատրաստ էի զգում ուրիշ պատճառով: Կոկորդուսն կարծես քար կար, ես չէի կարողանում խօսել և վայրագ աչքերով նրան էի նայում, որով աւելի էի սաստկացնում նրա ծիծաղը: Նա թաւալուով էր գեանի վրայով՝ փորը բռնած. ես էլ դեռ չէի կարողանում զինքս հաւաքել ինձ հասցրած վիրաւորանքից... ինձ խիստ ծանր վիրաւորանք էր հասցրած, և այն քիչ մարդիկ, որոնք՝ յուսով եմ որ կհասկանան այդ, — որովհետեւ գուցէ իրանք զգացել են այդօրինակ մի բան, — նրանք նորից կվերզգան իրանց հոգում այդ ծանրութիւնը:

—Վերջ տուր, — կատաղած գոռացի ես:

Նա վախեց, ցնցեց, բայց դեռ էլի չէր կարողանում իրան զսպել. ծիծաղի բռնկումները դեռ էլի բռնում էին նրան, նա ուռցնում էր թշերը, աչքերը չռում, և յանկարծ նորից փոթկացնում: Այն ժամանակ ես վեր կացայ ու հեռացայ նրանից: Ես երկար գնում էի, առանց մտածելու, համարեա՞ առանց գիտակցելու, մենակութեան և վիրաւորանքի այրող թուշով լցւած: Ես գրկում էի ամբողջ բնութիւնը և լուս, ամբողջ հոգով սէքս էի յայտնում նրան, վառ սէրը մի մարդու, որը քիչ բանաստեղծ է... իսկ բնութիւնը՝ յանձին Շաքրօի՝ քրքրում էր վրաս յափշտակութեանս համար: Ես հեռու կգնայի մե-

զադրական վճիռ կայացնելու բնութեան, Շաքրօի և կեանքի բոլոր կարգերի դէմ, սակայն յետեիցս արագ քայլեր լուեցին:

—Մի բարկանար — ամօթահարած արտասանեց Շաքրօն՝ կամաց դիպչելով ուսիս: — Դու աղօթում էիր: Ես չգիտէի: Ես ինքս չեմ աղօթում...

Նա խօսում էր չարութիւն արած երեխայի երկչոտ տօնով, և ես՝ ջնայելով յուզմունքիս՝ չկարողացայ չտեսնել նրա խղճալի կերպարանքը՝ շփոթմունքից ու վախից ծիծաղելի կերպով ծամուած:

—Ես այլևս քեզ ձեռք չեմ տալ: Ճշմարիտ! Երբէք:

Նա բացասաբար թափահարեց գլուխը:

—Ես տեսնում եմ, որ դու խոնարհ ես: Բանում ես: Ինձ չես ստիպում: Մտածում եմ — ինչո՞ւ: Ուրեմն յիմար է նա ոչխարի պէս...

Այդ նա ինձ մխիթարում էր: Այդ նա ներողութիւն էր խնդրում ինձնից: Իհարկէ՞ այդպիսի մխիթարանքներից ու թողութիւն հայցելուց յետոյ ինձ ոչինչ չէր մնում անելու, եթէ ոչ՝ ներել նրան ոչ միայն անցեալը, այլև՝ ապագան:

Կէս ժամից յետոյ նա խորը քնած էր, իսկ ես նստած էի նրա կողքին ու նայում էի նրան: Քնած ժամանակ ուժեղ մարդն անգամ անպաշտպան ու անօգնական է թւում, իսկ Շաքրօն արգահատելի էր: Նրա հաստ շրթունքները կիսաբաց էին և կիտած յօնքե-

րի հետ միասին պատկերացնում էին նրա դէմքին զարմանքի զուտ-մանկական մի արտայայտութիւն: Շնչում էր նա համաչափ, հանդիստ, բայց երբեմն զեզերում ու զառանցում էր՝ վիրերէն ամբողջ դարձածներ ասելով աղաչանքով ու փութկոտ: Մեր շուրջը թագաւորում էր այն լարւած խաղաղութիւնը, որից միշտ մի բան էս սպասում, և որը եթէ կարողանար երկար շարունակել, մարդին խելքից կհանէր իր կատարեալ անգործութեամբ ու հնչիւնի—շարժման այդ պայծառ սոււերի բացակայութեամբ: Ալիքների մեղմ ճողիւիւնը չէր հասնում մեզ, — մենք գտնւում էինք մի փոսում, որը պատած էր կաշուն մացառներով, կարծես քարացած կենդանու բրդերգոտ բերան լինէր: Ես մտիկ էի անում Շաքրօին ու մտածում. «Սա իմ ուղեկիցն է... Ես կարող եմ սրան այստեղ թողնել, բայց չեմ կարող նրանից հեռանալ, որովհետև նրա անունը լեզուսն է... Սա իմ ամբողջ կեանքի ուղեկիցն է... Նա մինչև գերեզման կուղեկցէ ինձ»...

IV

Թէօդօսիան իդերև հանեց մեր յոյսերը: Երբ մենք տեղ հասանք, այնտեղ կար մօտ չորս հարիւր մարդ՝ մեզ պէս գործի սպասելիս և նոյնպէս ստիպւած բաւականանալ

հաւամատոյցի պատնէշը շինելուն հանդիսատես լինելու դերով: Աշխատում էին թուրքեր, յոյներ, վրացիներ, ամուկնակցիներ, պուտավցիներ: Ամենուրեք — և՛ քաղաքում, և՛ նրա շուրջը—խմբերով շրջում էին «սովեալներին» դժգոյն, չարչարած կերպարանքներ, և գայլային արշաւանքով դէս-դէն էին թափառում ազովեան ու տաւրիկեան բօսեակները:

Տեսնելով՝ որ այդտեղ ոչինչ չկայ, և որ պատնէշը կամենում են շինել առանց մեզ, մենք գնացինք կերչ:

Իմ ուղեկիցը կատարում էր իր խօսքը և ինձ ձեռք չէր տալիս. բայց նա սաստիկ սովում էր և մէկի ուտելը տեսնելիս՝ ուղղակի գայլի նման կրճտացնում էր ատամները՝ ինձ սարսափեցնելով զանազան կերակրեղէնի քանակներին նկարագրութեամբ, կերակրեղէնի, որ նա պատրաստ էր կլանելու: Մի քանի ժամանակից ի վեր նա սկսել էր յիշել կանանց մասին: Սկզբում հարեանցօրէն, ակտոսանքի հառաչներով, ապա յաճախ, «արեւելցի մարդու» ընչաքաղց ժպիտներով, նա վերջապէս հասաւ այն աստիճանի, որ այլևս չէր կարող չասել ինձ մի որևէ գործնականփիլիսոփայական կեղտոտութիւն այս կամ այն հանգամանքի առիթով, երբ մօտովն անցընում էր կանանց սեռին պատկանող որևէ անձնաւորութիւն, քանի տարեկան և ինչ արտաքին էլ ունենար: Նա ճառում էր կա-

նանց մասին այնպէս ազատ, առարկայի այնպիսի ճանաչողութեամբ և նայում էր նրանց վրայ այնպիսի զարմանալի-բաց տեսակէտով, որ ես միայն թքոտում էի... Մի անգամ փորձեցի նրան ապացուցել, որ կինը նրանից ոչ վատ արարած է, բայց տեսնելով, որ նա ոչ միայն վերաւորում է ինձնից իմ հայեացքների համար, այլև պատրաստ է կատաղութեան համեմել այն ստորացման համար, որին՝ նրա կարծիքով՝ ես ենթարկում էի նրան, — թողեցի փորձերս մինչև այն ժամանակ, երբ նա կուշտ կլինի:

Մենք Կերչ էինք գնում էլ ոչ ծովափով, այլ դաշտավայրով՝ ճանապարհը կարճելու դիտումով, և մեր պարկում կար ընդամենը երեք գրվանքանոց մի գարի բողոն, որ գնել էինք մի թաթարից մեր վերջին շահանոցով: Շաքրօի՝ գիւղերում հաց մուրալու փորձերը ոչ մի հետեանքի չհասցրին, ամենուրեք հակիրճ պատասխանում էին. «ձեզպէսնեւրը շատ կան»... Այդ մեծագոյն ճշմարտութիւն էր. իրաւ, այդ ծանր տարին անչափ շատ էին մի կտոր հաց որոնողները:

Իմ ուղեկիցը հանգուրժեւ չէր կարող «սովեալներին» — ողորմութիւն ժողովելու մէջ իր մրցակիցներին: Նրա կենսական ուժերի պահեստը՝ չնայելով ճանապարհի դժուարութեան և վատ անդաստութեան՝ թոյլ չէր տալիս նրան ընդունելու այնպիսի մաշած և խղճալի տեսք, որով մուրացկաններն

արդարև կարող էին պարծենալ որպէս մի տեսակ կատարելութեամբ. և նա նրանց դեռ հեռուից տեսնելիս՝ ասում էր.

— Էլի՛ր գալիս են: Թիւհ, թիւհ, թիւհ: Ի՞նչ են ման մալիս: Ի՞նչ են գալիս: Միթէ՞ Ռուսաստանը նեղ է: Չեմ հասկանում! Ռուսաստանում շատ տխմար է ժողովուրդը:

Եւ երբ ես բացատրում էի նրան այն պատճառները, որոնք ստիպել էին տխմար ռուս ժողովրդին Ղրիմում շրջել հաց մուրալու նպատակով, նա անվստահութեամբ գլուխն օրօրելով՝ առարկում էր.

— Չեմ հասկանում: Ի՞նչպէս կարելի է... Մեզ մօտ Վրաստանում այդպիսի անմտութիւններ չեն լինում!

Մենք Կերչ հասանք ուշ երեկոյեան և ստիպւած եղանք գիշերելու նաւահանգստի՝ նաւից ափը տանող կամրջիկների տակ: Մեզ անհրաժեշտ էր թագնել. մենք գիտէինք, որ մեր գալուց քիչ առաջ բոլոր աւելորդ մարդիկ — բօսեակները Կերչից դուրս էին հանւած, և վախում էինք, որ ոստիկանատուն կընկնենք. իսկ որովհետեւ Շաքրօն ճանապարհորդում էր ուրիշի անցազրով, ռուսի այս հանգամանքը կարող էր մեր վիճակի մէջ լուրջ բարգոլութիւններ առաջ բերել:

Նեղուցի ալիքներն ամբողջ գիշերն առատութեամբ ողողում էին մեզ ցլքերով, և լուսաբացին մենք դուրս եկանք կամրջ-

Ղիկների տակից թրջլած ու փէտացած: Ամբողջ օրը շրջեցինք ծովափին, և բոլորն, ինչ որ աջողեց մեզ վաստակել, մի հատ երկուշահանոց էր, որ ես ստացել էի մի տէրտէրակնից, որի մի պարկ սեխը շուկայից տուն էի տարել:

Այժմ հարկաւոր էր նեղուցով անցնել Տաման': Ոչ մի մակոյկատէր չէր համաձայնում ընդունել մեզ իբրև մակոյկավար միւս ամիս անցնելու համար, որքան էլ որ խընդրեցի: Բոլորը զրգուած էին բօսեակների դէմ, որոնք մեր գալուց քիչ առաջ այդտեղ շատ սխրագործութիւններ էին արել, իսկ մեզ ոչ անհիմնապէս նրանց դասից էին համարում:

Երբ հասաւ երեկոն, ես անաջողութիւններիս և ողջ աշխարհի վրայ չարացած լինելուց՝ վճռեցի բաւական վտանգաւոր մի բան բռնել և գիշերը համնելուն պէս ի կատար ածեցի այն:

V

Գիշերը ես ու Շաքրօն կամաց մօտեցանք մաքսային նաւահանգստին, որի մօտ երեք մակոյկ կար՝ ծովափնեայ քարէ պատում ամբացրած օղակներից շղթաներով կապած: Մութ էր, փչում էր քամին, մակոյկներն ընդհարւում էին իրար, շղթաները շառաչում էին... Եւ ինձ համար հեշտ ու յարմար էր տեղահան անել օղակն ու հանել քարից:

Մեզնից վեր հինգ արշինաչափ տարածութեան վրայ ման էր գալիս մաքսային զինւոր պահապանը և ատամների արանքով սուլում էր: Երբ նա մեզնից մօտիկ կանգ էր առնում, ես ընդհատում էի աշխատանքս, բայց դա աւելորդ զգուշութիւն էր. նա չէր կարող ենթադրել, թէ մինչև կոկորդը ջրի մէջ մարդ կայ նստած՝ ալիքից բշտելու վրանս ինչ ենթարկելով: Առանց այն էլ շղթաներն անընդհատ շառաչում էին և՛ առանց իմ օգնութեան: Շաքրօն արդէն ձգւել էր մակոյկի յատակին և ինձ ինչ-որ մի բան էր շնջում, որը ես չկարողացայ գլխի ընկնել ալիքների աղմուկի պատճառով: Օղակը ձեռներումս էր... Ալիքը խից նաւակը և միանգամից նետեց նրան ամից հինգ սափէն հեռու: Ես բռնել էի շղթայից և լողում էի նաւակի հետ, յետոյ մտայ մէջը: Մենք հանեցինք երկու ծածկոյթային տախտակ և թիակների տեղակ նրանց ամբացնելով թիատեղերում՝ ճանապարհ ընկանք...

Մեզնից վեր ամպերն էին թռչում, մեզնից վար ալիքներն էին դէս-դէն ընկած, և Շաքրօն ցոռկին (նաւաքթին) նստած՝ մերթ կորչում էր աչքիցս՝ նաւաքթի հետ միասին ջրային խորխորատների տակն անցնելով, մերթ բարձրանում էր ինձնից վեր և գոռալով՝ թրմփում համարեան ինձ վրայ: Ես նրան խորհուրդ տւի տեղը պիտի նստել և չգորգոռալ, եթէ չէ ուզում, որ պահապանը լսէ: Այն

ժամանակ նա սուս կացաւ: Ես նրա երեսի տեղ տեսնում էի մի ճերմակ բիծ: Նա բոլոր ժամանակ դեկն էր բռնած: Մենք ժամանակ չունէինք մեր դերերը փոխելու և վախում էինք նաւակի միջով մի տեղից միւս տեղն անցնել: Ես բարձր ասում էի նրան, թէ ինչ դերք տալ նաւակին, և նա խսկոյն ինձ հասկանալով՝ անում էր ամեն բան այնպէս արագ, որ կարծես թէ հէնց նաւաստի էր ծնւել: Թիակներ փոխարինող տախտակները քիչ էին օգնում ինձ և միայն ձեռներին կոշտերն էին հարում: Քամին փչում էր հակառակ, և ես քիչ էի հօգում այն մասին, թէ ուր է տանում մեզ՝ աշխատելով միայն, որ նաւաքիթը դէպի նեղուցն ուղղածիդ լինի: Դա հեշտ էր անել, որովհետեւ դեռ երեւում էին հերչի կրակները: Ալիքները երևում էին մեզ նաւեզրերի վրայով և գայրագին վշտում էին՝ իրար ընդհարելով. քանի շատ էինք դէպի նեղուցը տարւում, այնքան ալիքներն աւելի ուժգին ու աւելի աղմկող էին դառնում: Արդէն լսում էր մի ինչ-որ մուռնչիւն, վայրենի, ահարկու... Իսկ նաւակը շարունակ տարւում էր աւելի ու աւելի տրագ, շատ դժւար էր դարձել ընթացքի ուղղութիւնը պահպանել: Մենք մի գլուխ գլորւում էինք խոր վհերի մէջ և վեր էինք թռչում ջրային բլուրները, իսկ գիշերն աւելի ու աւելի էր մթնում, և ամպակոյտերն աւելի էին ցած իջնում: Նաւաքի վրայով

երեւցող կրակները կորան խաւարի մէջ, և այն ժամանակ սարսափելի դարձաւ: Թւում էր, թէ կատաղի ջրի այդ տարածութիւնն արդէն էլ սահմաններ չունէր: Ոչինչ չէր երևում, բացի նաւակին ընդառաջ թռչող ալիքներից: Այդ ալիքները ձեռիցս խլեցին մի տախտակը, միւսն էլ ինքս գցեցի յատակը և երկու ձեռով ամուր բռնեցի նաւեզրերից: Շաքրօն վայրենի ձայնով վայում էր ամեն անգամ, երբ նաւակը վեր-վեր էր թըռչում: Չայրացած տարերքով պատած և նրա աղմուկից խլացած՝ ես ինձ զգում էի խղճալի և անգօր այդ մոռյլի մէջ: Միտաս անոյս, չար յուսահատութեամբ համակւած՝ ես տեսնում էի շուրջս զարհուրելի միօրինակութիւն—ամենուրեք միայն այդ ալիքները ճերմակ բաշերով, որոնք ցրւում ու աղի ցուրքեր էին դառնում, և ինձնից վեր ամպակոյտերը, խիտ, թաւոտ, նոյնպէս նման ալիքներին... Ես հասկանում էի միայն մի բան, այն ամենն, ինչ-որ կատարւում է շուրջս, կարող է լինել անչափ ուժգին և աւելի անուելի, և ես բարկանում էի, որ նա իրան պահում է և չէ ուզում այդպէս լինել: Մահն անխուսափելի է: Բայց անհրաժեշտ է այդ անաչառ, ամեն բան ծանրութեթև անող օրէնքը մի որևէ բանով պաճուճել, որովհետեւ նա չափազանց է ծանր ու բիրտ: Եթէ որ ինձ վիճակւած լինէր այրել կրակում կամ խեղդել ճահճային մամուռի մէջ, ես

կաշխատէի ընտրել առաջինը—էլի մի տեօ սակ աւելի վայելուչ է...

—Պարզենք առազաստը,—գոչեց Շաքրօն:

—Ո՞ւր է նա,—հարցրի ես:

—Իմ չէքմէնս շինենք առազաստ...

—Գցիր այստեղ: Ահալը բաց չթողնես...

Շաքրօն սուսուփուս դիրար եկաւ նաւաքըթի վրայ:

—Բռնիր...

Նա գցեց դէպի ինձ իր չէքմէնը: Յատակի վրայով մի կերպ փորսող տալով՝ ես նաւածածկոյթից պոկեցի մի տախտակ ևս, հաստ շորի թևը հագցրի նրան, նաւակի նստարանի մօտ տնկեցի, ոտներս դէմ տւի և վերցրի միւս թևն ու փեշը թէ չէ, երբ մի բոլորովին անսպասելի բան պատահեց... Նաւակը սովորականից շատ բարձր ցատկեց, ապա ցած թռաւ, և ես ինձ ջրի մէջ տեսայ՝ մի ձեռումս պահած չէքմէնը, իսկ միւսով բռնած թոկից, որ պատ էր տւած նաւեզրի դրսի կողմից: Ալիքները գոռոցով ցատկտում էին գլխիս վրայով, և ես կուչ էի տալիս դառնաղի շուրը: Նա լցւեց ալկանջներս, բերանս, քիթս... Ձեռներով ամուր բռնած թոկից՝ ես բարձրանում ու իջնում էի ջրի վրայ՝ գլուխս թրխկացնելով նաւեզրին և չէքմէնը նաւակի յատակը գցելով՝ աշխատում էի՝ ինքս էլ թռչեմ նաւակը: Վրձ տասնեակ ձիգերից մէկն աջողեց, ևս

նաւակը հեծայ և իսկոյն տեսայ Շաքրօին, որը գլտորւում էր ջրի մէջ՝ երկու ձեռով բռնած նոյն պարաններից, որ ես հէնց նոր բաց էի թողել: Բանից երևաց, որ նրանք պատում էին ամբողջ նաւակի շուրջը՝ անցկացըրւած լինելով եզրերին ամրացրւած երկաթէ օղակներով:

—Կենդանի ես—գոչեցի ես նրան:

Այդ վայրկենին նա ջրից բարձր ցատկեց և նոյնպէս նեւուեց նաւակի յատակը: Ես նրան բռնեցի, և մենք դէմադէմ ելանք, միասին: Ես նստած էի նաւակի վրայ՝ ինչպէս ձի, ոտներս գցած թոկերի մէջ՝ ինչպէս ասպանդակներին,—բայց այդ անյուսալի էր, ամենաշնչին ալիքը կարող էր հեշտութեամբ վայր գլորել ինձ թամբից: Շաքրօն ձեռներով պինդ բռնեց ձեռներիցս և գլուխը դէմ տւաւ կրծքիս: Նա ամբողջովին դողում էր, և ես զգում էի, թէ ինչպէս էին դողդողում նրա ծնոտները: Պէտք էր մի բան անել: Յատակը լպրծուն էր, կարծես իւր քսած լինէր: Ես Շաքրօին ասացի, որ նա նորից շուրը մտնէ և բռնէ մի նաւեզրի թոկից, իսկ ես նոյնը կանեմ միւս նաւեզրի վրայ: Պատասխանի տեղ նա սկսեց գլխով հրհրել կրծքիս: Ալիքները վայրենի պարով շարունակ ցատկտում էին մեր վրայով, և մենք հազիւհազ էինք կարողանում տեղներս մնալ. մի ոտս սաստիկ կտրում էր թոկը: Ամենուրեք, ուր միայն տեսանելի էր, գոյանում էին ջրի

բարձր բլուրներ և աղմկով անյայտանում:

Ես ասածս կրկնեցի Շաքրօին արդէն հրամանի տօնով: Ես աւելի ուժգին սկսեց գլխով հարու տալ կրծքիս: Յապագել չէր կարելի: Ես ինձնից պոկեցի նրա ձեռները մէկը միւսի յետևից և սկսեցի նրան ջուրը հրել՝ աշխատելով, որ նա թոկն իր ձեռը գցի: Եւ այդտեղ կատարեց մի բան, որ ինձ ամենից աւելի վախեցրեց այդ գիշեր:

— Խեղդում ես ինձ, — շնչաց Շաքրօն և մտիկ աւաւ դէմքիս:

Այդ իսկապէս զարհուրելի էր: Չարհուրելի էր նրա հարցը, աւելի զարհուրելի՝ նրա հարցի տօնը, որի մէջ հնչում էր և՛ երկչոտ հնազանդութիւն Փակտին, և՛ երկչոտ խնդիր խնայելու, և՛ վերջին հառաչանք մի մարդի, որը կորցրել է ճակատագրական վախճանից խուսափելու յոյսը: Բայց աւելի սարսափելի էին մեռելային-գունատ թրջած դէմքի վրայի աչքերը...

Ես գոչեցի նրան.

— Պինդ կաց, — և ինքս մտայ ջուրը՝ թոկից բռնած: Ոտս խփեց մի բանի, և առաջին վայրկենին ցաւի պատճառով ոչինչ չկարողացայ հասկանալ: Բայց յետոյ հասկացայ: Մէջս մի ջերմութիւն քնակեց, ես հարբեցի և զգացի ինձ այնպէս ուժեղ, ինչպէս երբէք...

— Գետին, — գոչեցի ես:

Գուցէ մեծ ծովագնացները, որոնք դառել

են նոր երկրներ, նրանց տեսնելիս՝ այս բանը գոչել են աւելի մեծ զգացմունքով, քան թէ ես, բայց կասկածում եմ, որ նրանք կարողացած լինէին ինձնից աւելի բարձր գոչել: Շաքրօն ճչաց, և մենք ջուրը թափեցինք: Բայց շուտով հիասթափեցինք երկուսս էլ, ջուրը դեռ մինչև կրծքներս էր համուռ, և ոչ մի տեղ չէին երևում ցամաք ափի աւելի էական նշաններ: Ալիքներն այստեղ աւելի թոյլ էին և արդէն չէին ցատկըտում, այլ յամբօրէն գլտորւում էին մեր վրայով: Բարեբախտաբար ես ձեռքիցս բաց չէի թողել մակոյկը: Եւ ահա ես նրա մի կողի մօտ կանգնեցի, Շաքրօն միւս կողի, և փրկարար թոկերից բռնած՝ սկսեցինք զգուշութեամբ գնալ ինչ-որ մի տեղ՝ մակոյկը քաշելով մեր յետևից:

Շաքրօն ինչ-որ փնթփնթում ու ծիծաղում էր: Ես անհանգիստ մտիկ էի անում ջուրը: Մութն էր: Յետևից և մեզնից դէպի աջ ալիքների վշտոյն աւելի ուժգին էր, առաջից դէպի ձախ՝ աւելի մեղմ, մենք զնացինք դէպի ձախ: Գետինն ամուր էր, աւազոտ, բայց էլի փոս-փոս, երբեմն յատակին չէինք կպչում և թիալարում էինք ոտներով ու մի ձեռով՝ միւսով բռնած նաւակից, երբեմն ջուրը միայն մինչև ծնկներս էր հասնում: Խոր տեղերում Շաքրօն վայում էր, իսկ ես զոդում էի սարսափահար: Եւ յան-

կարծ՝ փրկութիւն— մեր առջև կրակ էր փայտում...

Շաքրօն գոռաց, որքան ուժումը կար, բայց ես շատ լաւ էի իմանում, որ նաւակն արքունական է, և իսկոյն հարկադրեցի Շաքրօին յիշել այդ: Նա սուս արաւ, բայց մի քանի բոպէից յետոյ լսեցին նրա հեկեկանքները: Ես չկարողացայ նրան հանգրատացնել, միջոց չկար:

Ջուրը քանի գնում՝ քշանում էր... մինչև ծնկներս... մինչև ճիտքս... Չուր այլևս չկայ: Ես ու Շաքրօն էլի քարշ էինք տալիս արքունական նաւակը, բայց ոյժներս հատան, և բաց թողեցինք: Մեր ճանապարհին ընկած էր մի սև կոճղ. մենք ցատկեցինք նրա վրայով— և երկուսս էլ ստաբորբիկ ընկանք մի ծակող խտտի մէջ: Այդ ցաւ էր պատճառում և երկրի կողմից հիւրասէր բան չէր, բայց մենք ուշադրութիւն չզարձրինք և վազեցինք դէպի կրակը: Նա մեզնից մի վերստ հեռաւորութեան վրայ էր և զւարթ պլպլալով՝ ասես ծիծաղում էր մեր դէմհանդիման, իսկ խոււարն ահուկիօրէն երերում էր նրա շուրջը...

VI

... Երեք ահագին, բրդբրդոտ շներ խաւարի միջից դուրս պրծնելով՝ մեզ վրայ յարձակեցին: Շաքրօն, որ մինչև այդ ժա-

մանակ ջղաձգաբար հեկեկում էր, սարսափելի ճչաց և գետին ընկաւ: Ես թաց չէքմէնը շարտեցի շների վրայ և կոացայ՝ ձեռքով որոնելով քար կամ փայտ: Ոչինչ չկար, միայն խոտն էր ձեռներս ծակոտում: Ծները միահամուռ մեզ վրայ էին պրծնում: Ես սուլում էի, որքան ուժումս կար, երկու մատս բերանումս դրած: Նրանք ետ քաշեցին, և իսկոյնսեթ լսեց վազող մարդկանց սոսների տրոփիւն ու խօսակցութիւն:

Մի քանի բոպէից յետոյ մենք արդէն խարոյկի մօտ էինք, ոչխարածները շրջանում, որոնք հագած էին ոչխարի մորթիներ՝ բուրդը դրսի կողմը դարձրած:

Երկուսը նստած էին գետնին և ծխում էին՝ ծուխն ահագին քուլաներով դուրս թողնելով. մինը— բարձրահասակ, խիտ սև միւրքով և դազախի բարձր փափաղով— կանդնած էր մեր յետևը՝ արմատի ահագին կոմբալ ունեցող փայտին յենւած. չորբորդը, մի ջահիլ շէկ տղայ, օդում էր լացող Շաքրօին շորերը հանելու: Մեզնից հինգ սաժէնաչափ հեռու երկիրը մեծ տարածութեամբ ծածկւած էր ինչ-որ թանձր, մոխրագոյն և ալիքաձև, զարնան՝ արդէն հալել սկսող ձիւնի նման մի բանի շերտով: Միայն երկար և անընդհատ նայելուց կարելի էր ջոկել իրար կիս սեղմած ոչխարների առանձին կերպարանքներ: Այդտեղ նրանցից կար մի քանի հագար, քնից և զիշերւայ խաւարից

կիպ սեղմւած, դարձած խիտ, տաք և հաստ շերտ, որ ծածկում էր դաշտափայլը: Երբեմն նրանք մկկում էին ողբաձայն ու ահալի...

Ես չէքմէնը չորացնում էի կրակի վրայ և ոչխարածներին ասում էի ամեն բան ճշմարտապէս. պատմեցի և՛ այն միջոցի մասին, որով ձեռք բերի նաւակը:

—Ո՞ւր է նա, էն նաւակը, հարցրեց ինձ-նից խոժոռ արևոր ձերունին, որ աչքն ինձ-նից չէր հեռացնում:

Ես ասացի նրանց:

—Գնա՛, Միխայլ, մէկ մտիկ տուր...

Միխայլը, այն սևամիրուքը, փայտն ուսին գցեց և ուղևորեց դէպի գետափը:

Շաքրօն, որ ցրտից դողդողում էր, ինձ խնդրեց տալ իրան տաք, բայց դեռ թաց չէքմէնը, սակայն ձերն ասաց.

—Սպասէ՛ր. առաջ մէկ վազվզի՛ր, որ արիւնըդ տաքացնես: Վազի՛ր խարոյկի շուրջն, ասպն:

Շաքրօն սկզբից չհասկացաւ, բայց յետոյ յանկարծ պոկ եկաւ տեղից և մերկ՝ սկսեց պարել մի աներևակայելի վայրենի պար, խաղաղնդի նման ոստոստալով խարոյկի վըրայով, պտտելով մի տեղում, ոտները գետնին արոփելով, ձեռները դէս-դէն թափ տալով: Դա մի չափազանց ծիծաղելի պատկեր էր: Երկու ոչխարածները գետնին թաւալուում էին՝ ամբողջ կոկորդով ծիծաղելով, իսկ ձե-

ըն լուրջ, անյոյզ դէմքով աշխատում էր թափերով ծափ տալ պարի տակալի համեմատ, բայց չէր կարողանում հանգը գտնել, մտիկ էր տալիս Շաքրօի պարին՝ գլուխն օրօրելով ու բեղերը շարժելով և թանձրամած բասով շարունակ ձայն էր տալիս...

—Հայ-հնա: է՛ղպէս, է՛ղպէս: Հայ-հնա: Ծնի, ծնի:

Սարոյկի կրակով լուսաւորւած Շաքրօն օձի նման գալարուում էր՝ ամենաբազմազան պողանքներ բռնելով, ցատկում էր մի ոտի վրայ, յորդոր մանր արօփիւններ էր հանում երկու ոտներով, և կրակի լուսով փայլող նրա մարմինը ծածկուում էր քրտնքի խոշոր կաթիլներով: Այդ կաթիլները կրակից թւում էին կարմիր, ինչպէս արիւն:

Այժմ արդէն բոլոր երեք ոչխարածներն էլ ծափ էին տալիս, իսկ ես ցրտից դողալով՝ ցամաքեցնում էի ինձ խարոյկի մօտ և մտածում, որ իմ անցկացրած արկածը բախտաւոր կղարձնէր Կուպերի և Ժիւլ-Վերնի մի որևէ երկրպագուի. կայ և՛ նաւարկութիւն, և՛ հիւրասէր բնիկներ (արբրիգեններ), և՛ վայրենիների պար խարոյկի շուրջը:

Ահա Շաքրօն արդէն նստած էր գետնին՝ չէքմէնով փաթաթուած և ուտում էր՝ մերթմերթ նայելով ինձ իր սև աչքերով, որոնցում կայծկլտում էր մի բան, որը մէջս ա՛նախորժ զգացում էր զարթեցնում: Նրա շորը չորանում էր՝ խարոյկի մօտ հողում

ցցած փայտերից կախած: Ինձ էլ հաց և
աղով արած ճարպ տւին ուտելու:

Միխալը եկաւ և լուռ նստեց ծերի կող-
քին:

—Հը՞,—հարցրեց ծերը:

—Նաւակը կայ,—հակիրճ պատասխա-
նեց Միխալը:

—Ձուրը չի՞ քշիլ:

—Չէ:

Եւ բոլորը լռեցին՝ նորից դիտելով ինձ:

—Հը՞,—հարցրեց Միխալն՝ իսկապէս
առանց մէկնուձէկին դիմելու,—տանի՞ն սը-
րանց ստանիցան (գիւղը) ատամանի (գիւ-
ղապետի) մօտ:—Գուցէ՞ աւելի լաւ է ուղ-
ղակի մաքսային ծառայողներին մօտ տանել:

Միխալին ոչ ոք չէր պատասխանում:
Շաքրօն իրան համար ուտում էր ու սուս էր:

—Կարելի է ատամանի մօտ տանել...
նոյնպէս և՛ մաքսային ծառայողներին մօտ...
Դա էլ է լաւ, նա էլ,—ասաց ծերը՝ քիչ լուռ
մնալով:

—Կանց, պապի...—սկսեցի ես:

Բայց նա վրաս ոչ մի ուշադրութիւն
չդարձրեց:

—Ուրեմն էդպէս: Միխալ: Էն բանը...
նաւակն է՞նտեղ է:

—Ըհը՛, Էնտեղ է:

—Հը՞... Չուրը չի՞ քշիլ:

—Ծժը՛... չի քշիլ:

—Դէ թո՛ղ Էնտեղ էլ կհնայ... Իսկ էգուց

մակոյկալարները կգնան Կերչ և իրանց
հետ կվերցնեն կտանին: Ի՞նչ կա յոր
չտանեն դատարկ նաւակը: Հը՞: Ուրեմն էդ-
պէս... Իսկ հիմի դուք, զոչաղներ... բան...
ո՞նց է Էն ինչը... Երկուսդ էլ չվախեցանք:
Չէ՞. բժ-բժ... Կէս վերստ էլ անցած լինէիք,
ծովուձը կլինէիք հիմի: Ի՞նչ կանէիք, ե-
թէ ծովը ընկնէիք: Հը՞: Երկուսդ էլ տակ
կանէիք երկաթի պէս: Կխեղդուէիք կզը-
նայիք:

Ծերը լռեց և սկսեց նայել վրաս՝ բե-
ղերում հեզնական ժպիտ:

—Ի՞նչ ես սուս կացել, ա՛յ տղա,—հարցը-
րեց նա ինձնից:

Ես ձանձրացել էի նրա դատողութիւն-
ներից, որոնց՝ չհասկանալով՝ համարում էի
ծաղր մեզ վրայ:

—Մ՛, ախմշ կմ դնում քեզ,—ասացի ես
բաւական բարկացած:

—Է՛, որ ի՞նչ,—հետաքրքրեց ծերը:

—Է՛հ, ի՞նչ կայ, որ ինչ լինի:

—Էլ ի՞նչ ես ինձ ձեռք դցում: Էդ ի՞նչ
կարգ է քեզնից մեծին ձեռք առնել:

Ես սուս կացայ:

—Բայց ուտել չի՞ս ուզում էլ,—շարու-
նակեց ծերը:

—Ձեմ ուզում:

—Է՛հ, մի՛ ուտիր: Չես ուզում—չես էլ
ուտիլ: Բայց կարելի է ձանապարհի՞ հա-
մար հաց կվերցնես:

Նա ուրախութիւնից վեր թռայ, բայց ինչ
չմտանեցի:

— Ճանապարհի համար կվերցնէի...

— հանգիստ ասացի ես:

— Էհէ... Դէ ուրեմն սրանց էստեղ հանց
ու ճարպ տէք ճանապարհի համար... Բայց
կարելի է ուրիշ էլ բան կայ, ինչ որ կայ,
նրանից էլ տէք:

— Ուրեմն դրանք դնալով ես,— հարցրեց
Միխայլը:

Միւս երկուսն իրանց աչքերը ձերի վրայ
բարձրացրին:

— Բա էստեղ ի՞նչ պիտի անեն որ:

— Ախր մենք ուզում էինք ատամանի մօտ
տանել... կամ մաքսային ծառայողներին...

— հիասթափուած ծանուցեց Միխայլը:

Շաքրօն խարոյկի մօտ դիրար եկաւ և
գլուխը հետաքրքրութեամբ դուրս հանեց
չէքմէնից: Նա հանգիստ էր:

— Սրանք ատամանի մօտ ի՞նչ գործ ունեն:
Անելու ոչինչ չունեն սրանք ատամանի մօտ
կարծեմ... Յետոյ արդէն նրա մօտ կգնան...
եթէ ցանկանան:

— Իսկ նաւակն ինչպէս կլինի,— ձեռք չէր
քաշում Միխայլը:

— Նաւակը,— հարցրեց ձերը:— Ի՞նչ է որ
նաւակը: Տէրն է:

— Տէրն է...— պատասխանեց Միխայլը:

— Է՛, թող ուրեմն տեղը լինի: Իսկ
առաւօտեան այ իվաշկան կտանէ նաւա-

հանգիստ, էստեղից էլ կվերցնեն կտանեն
կերչ: Պրծաւ գնաց:

Նա ահնդէտ նայում էի ձեր ոչխարածին
և չէի կարողանում գտնել մի ամենափոքրիկ
շարժում նրա ֆիլզմատիկ, արևառ ու քամհար
դէմքին, որը վրայով ոստոստում էին խա-
րոյկի սուերները:

— Մի բան դուրս չգնայ յանկարծ...— սկը-
սեց մեղմանալ Միխայլը:

— Թէ որ լեղուզ քեզ պահես, հաւատան,
որ ոչինչ չի լինիլ: Իսկ եթէ սրանց տանես
ատամանի մօտ, դա՛ ես կարծում եմ՝ որ լաւ
չի լինիլ թէ մեզ և թէ սրանց համար: Մեզ
հարկաւոր է մեր գործն անել, սրանց—
գնալ:— Է՛, հեռով տեղ էք դնալու,— հարցրեց
ձերը, թէ ես արդէն ասել էի նրան, թէ
որտեղ:

— Թիֆլիզ:

— Ճանապարհ շատ կայ: Ա՛յ, տեսնում
ես, իսկ ատամանը կբռնի կպահի սը-
րանց. թէ որ պահի, սրանք երբ տեղ
կհասնեն: Ուրեմն աւելի լաւ է՝ թող գնան
իրանց քէֆին, ուր ուզում են: Չը՞:

— Ի՞նչ անենք: Թող գնան,— համաձայնե-
ցին ձերի ընկերները, երբ նա վերջացնելով
իր յամր խօսքերը՝ շրթուքներն ամուր սեղմեց
և հարցական կերպով նայեց բոլորին՝ մատ-
ներով ոլորելով իր գորշ միտուքը:

— Դէ, ուրեմն Աստուած ձեզ հետ, տղերք,

—ձեռքով արաւ ծերը:—Իսկ նաւակը մենք իր տեղը կուղարկենք: Է՞նպէս է:

—Շնորհակալ եմ քեզնից, պապի, — գլխարկս վերցրի ես:

—Ինչի՞ համար ես շնորհակալ:

—Շնորհակալ եմ, ապեր, շնորհակալ եմ, — յուզւած կրկնեցի ես:

—Ախր ինչի՞ համար ես շնորհակալ է: Ա՛յ զարմանալի բան: Ես ասում եմ—Աստուրւած ձեզ հետ, իսկ սա ինձ—շնորհակալ եմ: Մի՞թէ դու վախում էիր, որ ես սատանային ձեզ հետ կղնէի, հը՞:

—Մեղքս ի՞նչ թագցնեմ, վախճում էի... — ասացի ես:

—Օ... — և ծերը վեր քաշեց յօնքերը: — Ես ինչո՞ւ պէտք է մարդին վատ ճանապարհի վրայ դնեմ: Հօ աւելի լաւ է՝ որ ես նրան այն ճանապարհը գցեմ, որով ես ինքս եմ գնում: Կարելի է դեռ էլի կպտտահենք, ուրեմն ծանօթ կլինինք: Կարող է պատահել, որ հարկաւոր կլինի իրար օգնել... ДО СВИДЕКИ (ցտեսութիւն)...

Նա վերցրեց իր բրդոտ ոչխարենի գլխարկը և գլուխ տաւ մեզ: Գլուխ տւին և՛ նրա ընկերները: Մենք հարցրինք Անապայի ճանապարհն ու գնացինք: Շաքրօն մի բանի վրայ ծիծաղում էր:

—Ինչի՞ վրայ ես ծիծաղում, — հարցրի նրանից:

Ես հիացած էի ծեր ոչխարածից և նրա կենսական մորալից, ես հիացած էի և՛ լուսադիմի թարմ քամուց, որ փչում էր ուղիղ մեր կրծքին, և՛ այն բանից, որ երկինքը մաքրւել է ամպերից, շուտով լուսանալու, արևը ելնելու է պայծառ երկինքը, և փայլուն գեղեցիկ օր է ծնւելու...

Շաքրօն խորամանկութեամբ աչքով արաւ ինձ և աւելի ուժգին քրքշաց: Ե՛ս էլ էի ժպտում՝ լսելով նրա ուրախ, առոյգ ծիծաղը: Ոչխարածները խարոյկի մօտ մեր անցկացրած երկու-երեք ժամը և համեղ հացն ու ճարպը յոգնեցուցիչ ճանապարհորդութիւնից թողել էին միայն մի թեթև ոսկրացաւ. բայց այդ զգացումը չէր խանգարում մեր ուրախութիւնը:

— Է՛, ի՞նչ ես ծիծաղում: Ուրմիս ես, որ կենդանի ես մնացել, հա՛մ: Կենդանի և դեռ կուշտ էլ:

Շաքրօն բացասաբար շարժեց դուխը, կողքիս խփեց արմունկով, բերանով ծամածրուութիւն արաւ, նորից քրքշաց և վերջապէս ասաց իր կտորած լեզուով.

— Չե՛ս հասկանում, թէ ինչո՞ւ է ծիծաղս պալիս: Չէ՛: Իսկո՞յն կիմանաս: Գիտե՛ս, թէ

ես ինչ պէտք է անէի, եթէ ինձ տանէին
այդ ատաման-տամոժանի մօտ: Չէս իմա-
նում: Ես քեզ համար կասէի՝ նա ինձ ու-
զում էր խեղդի: Եւ կսկսէի լաց լինել:
Այն ժամանակ ինձ կխղճային և բանտ
չէին նստացնիլ: Հասկան՞ում ես:

Ես սկզբում ուզում էի այդ իբրև կատակ
հասկանալ, բայց աւանդ, նա կարողացաւ ինձ
համոզել, որ իր մտադրութիւնը լուրջ էր
եղած: Նա այնպէս հիմնաւոր ու պարզ
կերպով համոզում էր ինձ այդ բանում, որ
ես փոխանակ նրա վրայ կատաղելու այդ
պարզամիտ ցինիզմի համար՝ լցեցի խորին
խղճահարութեան զգացմունքով դէպի նա:
Ուրիշ ի՞նչ կարելի է զգալ դէպի մի մարդ,
որն ամենափայլուն ժպտով և ամենաանկեղծ
տօնով պատմում է քեզ, որ ինքը մտադիր
էր քեզ սպանել: Ի՞նչ անել նրան, բանի որ
նա նայում է այդ արարքի վրայ՝ որպէս մի
սիրուն և սրամիտ բանի վրայ:

Ես սկսեցի տաքացած ապացուցել նրան
իր մտադրութեան բոլոր անբարոյականու-
թիւնը: Նա շատ պարզօրէն առարկում էր
ինձ, որ ես չեմ հասկանում նրա շահերը,
մոռանում եմ նրա ուրիշի անցաթղթով ապրե-
լը և այն, որ դրա համար նրա բանը վատ
կլինի...

Յանկարծ մէջս մի դաժան միտք փայլեց.

— Կնայ, — ասացի ես, — գուցէ դու հաւա-
տացած ես, որ ես ուզում էի քեզ խեղդել:

— Չէ... Երբ դու ինձ ջուրն էիր հրում
— հաւատում էի, երբ դու ինքդ մտար ջուրը
— հաւատացի:

— Փնօք Աստծու, — բացադանչեցի ես
— է՛, դրա համար էլ եմ շնորհակալ:

— Չէ, մի ասիր շնորհակալ եմ: Ես քեզ
կասեմ շնորհակալ եմ: Այնտեղ խարոյկի
մօտ դու մըսում էիր, ես մըսում էի... Չէքմէ-
նը բռնն է: — Դու չպահեցիր քեզ համար:
Դու չորացրիր և ինձ տւիր այն: Իսկ դու
ոչինչ չվերցրիր: Ա՛յ, քեզ շնորհակալութիւն:
Դու շատ լաւ մարդ ես, ես հասկանում եմ:
Կգնանք Թիֆլիս, ամեն բանի փոխարէնը
կստանաս: Հօրս մօտ կտանեմ քեզ: Հօրս
կասեմ — ա՛յ, մարդ: Ուտացրու սրան, խմացը-
րու սրան, իսկ ինձ էշի հետ ախոռումը
կապիր: Ա՛յ ինչպէս կասեմ: Մեզ մօտ
կապրես, այգեպան կլինիս, գինի կխմես,
սիրտդ ինչ ուզի՝ կուտես... անխ, անխ, անխ...
շատ լաւ կեանք կըբաշես: Ուղղակի... Կեր,
խմիր ինձ հետ միասին մի գաւաթով...

Նա երկար ու մանրամասնօրէն նկարա-
զըրում էր այն կեանքի համն ու հոտը, որ
պատրաստում էր ստեղծելու ինձ համար
Թիֆլիսում իրանց տանը: Իսկ ես նրա
զրոյցի ժամանակ մտածում էի այն մարդ-
կանց մեծ դժբախտութեան մասին, որոնք
զինելով նոր մորա՛ով, նոր ցանկութիւն-
ներով, մենմենակ առաջ են ընկել ու կորել
կեանքում և իրանց ճանապարհին հանդի-

պում են ուղեկիրցները, նրանց համար խորթ,
նրանց հասկանալու անընդունակ... ծանր
է այդպիսի մենականների կեանքը... Նրանք
անմուռնչ տարւում են օգում:... Բայց նրանք
տարւում են ինչպէս բարի հունդի սերմեր,
թէպէտ և սակաւ են փթում արգաւանդ հո-
ղում...

Հուսանում էր: Ծովի հեռաւոր կողմերը
փայլում էին վարդագոյն ոսկու պէս:

— Բունս տանում է, — սասց Շաքրօն:

Մենք կանգ առանք: Նա պառկեց մի
փոսում, որ փորել էր քամին չոր աւաղի մէջ
ծովափից ոչ հեռու, և գլուխը չէքմէնի մէջ
փաթաթելով՝ շուտով քնեց: Ես նստել էի
նրա կողքին և նայում էի ծովին:

Նա ապրում էր իր լայնարձակ կեանքով,
լի կարող շարժումով: Ալիքների խմբերն
աղմուկով ամեն էին թաւալւում և փշրւում
էին՝ աւաղին ընդհարելով, իսկ աւաղը թոյլ
փշշում էր՝ ձգելով ջուրը: Առաջնութաց
ալիքներն իրանց ճերմակ բաշերը թափ
տալով՝ աղմուկով խփւում էին ամին և նա-
հանջում՝ նրանից ետ մղելով, իսկ նրանց
էլ հանդիպում էին ուրիշ ալիքներ, որոնք
գալիս էին նրանց օգնութեան: Նրանք ամուր
գրկախառնելով փրփուրի ու ցուրքերի մէջ՝
նորից էին ամբ գլորւում և ձեծում նրան՝
ձգտելով իրանց կեանքի սահմաններն ընդ-
լայնել: Հօրիզօնից մինչև ամբ՝ ծովի ամբողջ
տարածութեան վրայ՝ ծնւում էին այդ ճկուն

ու կորովի ալիքները և շարունակ գնում,
գնում իբրև մի խիտ զանգւած՝ միմիանց
հետ սերտ կապւած նպատակի միութեամբ...
Արևն աւելի ու աւելի պայծառ էր լուսա-
ւորում նրանց շարքերը, և հեռաւոր ալիք-
ները հօրիզօնում թւում էին բոսորային:
Ոչ մի կաթիլ անհետ չէր կորչում ջրային
զանգւածի այդ հսկայական շարժման մէջ,
զանգւածի, որը ասես թէ ողեշնչւած է
մի գիտակցական նպատակով և անա հաս-
նում է նրան այդ լայն, չափածոյ զարկե-
րով: Գրաւիչ էր առաջընթաց ալիքների
գեղեցիկ քաջութիւնը, ալիքների, որոնք
ըմբոստութեամբ թռչում էին լռիկ ամբ, և
լաւ էր տեսնել, թէ ինչպէս նրանց յետևից
խաղաղ ու միաբան գալիս է ամբողջ ծովը,
հօր ծովը, արդէն ծիածանի բոլոր գոյ-
ներով արևից ներկւած և լի իր գեղեցկու-
թեան և ոյժի գապւած գիտակցութեամբ...

Հրևանդանի յետևից՝ ալիքները պատու-
ւով գուրս լողաց մի հսկայական շոգնաւ
և ծանր ու մեծ օրօրելով ծովի յուզւած
ժոցում՝ սուրաց իր եզրերի վրայ կատաղու-
թեամբ յարձակուող ալիքների վրայով: Այդ
նաւը, գեղեցիկ և հուժկու, որի մետաղը
պսպրում էր արևից, մի ուրիշ անգամ գու-
յէ կարողանար մտածել տալ մարդկանց
հպարտ ստեղծագործութեան մասին, որ
շահագործում է տարերքը... Բայց իմ կող-
քին պառկած էր մարդ-տարերքը:

Մենք անցնում էինք Թերեքի շրջանով: Շաքրօն սաստիկ զզգուած ու պատուտուր-
լած էր և սատանայի պէս չարացած, թէև
արդէն ոչ քաղցած այդժամ, որովհետև բա-
ւական փող էինք վաստակում: Նա որևէ
աշխատանքի անընդունաչ դուրս եկաւ:
Մի անգամ փորձեց մի կալում յարդ տրմղել
և կէսօրից յետոյ հիւանդացաւ՝ փոցխով
թաթերին արիւնաներկ կոշտեր գոյացնե-
լով: Մի ուրիշ անգամ մենք մի դժնիկ էինք
շուռ տալիս, և նա քլունգով վզի կաշին
պլոկեց:

Գնում էինք շատ դանդաղ, — երկու օր
բանում էինք, մի օր գնում: Շաքրօն չափա-
զանց անզուսպ կերպով էր ուտում, և շնոր-
հիւ նրա որովայնամուկութեան՝ ես ոչ մի կերպ
չկարողացայ այնքան փող ետ դցել, որպէս-
զի հնարաւորութիւն ունենամ հագնելու մի
բան առնել նրա համար: Իսկ նրա բոլոր
շորերը մի բազմութիւն էին զանազանակերպ
ծակերի, որոնք մի կերպ կապկպւած էին
զանազան գոյնի կարկատաններով:

Մի անգամ մի ստանիցայում նա իմ
պարկից հանեց՝ նրանից ծածուկ մեծ դժւա-
րութեամբ ետ գցած հինգ բուբլի և երեկո-
յեան դարձաւ այն տունը, որի բանջարանո-
ցում ես աշխատում էի, հարբած և մի հապտոյ

լիկ դազախ-կնոջ հետ, որն ինձ այսպէս
բարեկց.

— Բարե՛, անիծած հերետիկոս:

Իսկ երբ ես զարմացած այդպիսի մակա-
նունով հարցրի նրանից, թէ ինչու է ինձ
հերետիկոս անւանում, նա ապլօմբով պա-
տասխանեց.

— Նրա համար, սատանա՛, որ տղային
արգելում ես սիրել կանանց սեռը! Միթէ՞
դու կարող ես արգելել, քանի որ օրէնքը
թոյլատրում է... Անէ՛ծք դու...

Շաքրօն կանգնած էր նրա կողքին և
դրականապէս զլխով էր անում: Նա սաստիկ
հարբած էր և երբ որևէ շարժում էր անում,
ամբողջովին ոտնուձեռից ընկած օրօրում
էր: Նրա վարի շրթունքը կախ էր ընկած:
Մթագնած աչքերը նայում էին դէմքիս ան-
մըտօրէն-յամատաբար:

— Է՛, դ՛ւ, ի՞նչ ես աչքերդ պլշել վրա-
ներս: Տո՛ւր նրա փողերը, — գոռաց զոչազ
կիւնը:

— Ի՞նչ փողեր, ապշեցի ես:

— Տո՛ւր, տո՛ւր: Թէ չէ ես քեզ կտա-
նեմ զինւորական կառավարչատուն! Տո՛ւր
այն հարիւր յիսուն բուբլին, որ նրանից
վերցրել ես Օդեսսայում:

Ի՞նչ անէի: Ստատանայի կիւնը հարբած-
հարբած կարող էր իսկապէս զնալ զինւո-
րական տունը, և այն ժամանակ դիւղական
իշխանութիւնը, որ խիստ է զանազան շրջիկ

անձերի վերաբերմամբ, կկալանաւորէր մեզ: Ո՛վ գիտէ, թէ ինչ դուրս կգար այդ բանտարկուծիւնից ինձ ու Շաքրօի համար: Եւ անա ես սկսեցի բաղաքապիտօրէն սիրաշահել այդ կնոջը, որ՝ իհարկէ՝ մեծ ճիգեր հարկաւոր չեկան: Մի կերպ երեք շիշ գինու օգնութեամբ ես նրան խաղաղացրի: Նա ընկաւ գետին ձմերուկների մէջ և քնեց: Ես Շաքրօին պառկեցրի, իսկ միւս օրը վաղ առաւօտեան ես ու նա դուրս եկանք ստանիցայից՝ թողնելով կնոջը ձմերուկների հետ:

Խմած լինելուց կիսահիւանդ, ձմրած և ուռած դէմքով՝ Շաքրօն ամեն ընկալ թըրոտում էր և ծանր հառաչում: Ես փորձում էի նրա հետ խօսակցել, բայց նա ինձ չէր պատասխանում և միայն շարժում էր իր թաւ գլուխը յօգնած ձիի պէս:

Օրը շոգանում էր, և խիտ ու բարձր, համարեան մեր ուսերին հասնող խոտով ծածկւած խոնաւ հողի ծանր գոլորշիացումներով լցւած էր օդը: Մեր շուրջն ամենուրեք տարածւած էր կանաչ թաւշէ ծովը և դէպի տօթ երկինքն էր արձակում իր հիւթալի բոյրը, որից մարդի գլուխ պտոյտ էր գալիս...

Մենք գնում էինք մի նեղ շաւղով, որով ես ու առաջ էին սողում փոքրիկ կարմիր օձեր՝ գալարելով մեր ոտների տակ: Զորս կողմը տիրող անդորրութիւնը քուն էր բե-

րում մեզ վրայ և գցում մի երազային նիրհի մէջ: Մեր յետևում երկնքով դանդաղ շարժում էին ամպակոյտերի սև խիտ շարքեր: Միանալով իրար հետ՝ նրանք ծածկեցին ողջ երկինքը մեր յետևում, մինչդեռ առաջներս պարզ էր դեռևս, թէև արդէն ամպերի պատաններն այնտեղ վազեցին և կայտառ դէպի առաջ քշեցին՝ առաջներս կտրելով և աւելի ու աւելի խիտ ծածկելով երկինքը: Հեռւում մի տեղ թնդում էր որոտը, և նրա փնթփնթոյ հնչիւններն աւելի ու աւելի էին մօտենում: Անձրևի խոշոր կաթիլներն սկսեցին թափւել և հարւել խոտին: Խոտը մետաղանման խշշում էր:

Տեղ չկար ապաստանելու: Ահա մութն ընկաւ, և խոտի խշշոցը հնչեց թէև աւելի բարձր, բայց մի տեսակ վախեցած: Որոտը թնդաց—և ամպերը դողդողացին՝ կապոյտ կրակով համակւած: Խոշոր անձրևը թափեց յորդ-յորդ, և որտաի թնդոցները մէկը միւսի յետևից սկսեցին խրոխտ ու անընդմէջ դղրդալ ամայի դաշտավայրում: Բամու և անձրևի հարւածներից կռացող խոտը պառկում էր գետնին և խշշում՝ թոյլ հնչիւն հանելով: Եւ ամեն ինչ դողում էր, ալեկոծւում: Շանթերը մարդի աչքեր գոցելով՝ պատռում էին ամպերը... Նրանց կապոյտ փայլի մէջ հեռւում երևում էր մի լեռնաշղթայ՝ շողալիս կապոյտ կրակներով, արծաթագոյն ու սառը, իսկ երբ շանթերը

մարում էին, նա անյայտանում էր՝ կարծես խաւար անդունդն էր գլորում: Ամեն ինչ որոտում էր, ցնցւում, ետ մղում հնչիւնները և ծնում նրանց: Ասես երկիրքը՝ պղտոր ու դայրացած՝ կրակով էր սրբում իր վրայի փոշին ու ամեն-մի ազտեցութիւն, որ բարձրացել էր դէպի նա երկրից, և երկիրը թւում էր թէ ցնցւում էր նրա ցասումից սարսափած:

Շաքրօն մրթմրթում էր ինչպէս վախեցած շուն: Իսկ ես ուրախ էի, ես մի տեսակ բարձրացել էի սովորականից՝ դիտելով դաշտային մրբիլի այդ հզօր մտայլ պաակերը: Հրաշալի բաօսը գրաւում և հերոսական տրամադրութիւն էր ներշնչում՝ մարդի հօգին համակելով խրոխտ ու վայրենի մի ներդաշնակութեամբ...

Եւ ես ցանկանում էի մասնակցութիւն ունենալ նրանում, մի բանով արտայայտել հոգիս լցած դէպի այդ խորհրդաւոր ոյժը հիացքի զգացումը, ոյժ, որ կործանում էր խաւարն ու ամպերը... կապոյտ բոցը, որ համակել էր երկիրքը, թւում էր՝ թէ վառւում էր և՛ իմ կրծքում, և ինչո՞վ կարող էի ես արտայայտել իմ մեծ յուզմունքը և իմ պրանչանքը բնութեան այդ փառահեղ պատկերի առաջ... Ես երգեցի—զիւ, ինչքան ձայնուճակ կար: Որոտը թնդում էր, շանթերը շողշողում էին, խոտը խշշում էր, իսկ ես երգում էի և ինձ զգում այդ բոլոր ձայ-

ների հետ միացած... Ես գօռութիւն էի անում, այդ ներելի է, որովհետև ոչ ոքի վրնաս չէր հասնում, բացի ինձնից: Ես լցած էի ցանկութիւններով՝ որքան կարելի է՝ շատ ձեռք բերել և ծծել կենդանի ու կարող գեղեցկութիւն և ոյժ, որ փոթորկում էր ամայի դաշտում, և աւելի մօտ լինել նրան... Փոթորիկը ծովում և մրբիլն ամայի դաշտում!—ես չգիտեմ աւելի փառահեղ երևութիւններ բնութեան մէջ:

Եւ արդ, ես գոռում էի՝ խիստ հաւատացած, որ այդպիսի վարմունքովս ոչ ոքի չեմ անհանգստացնիլ և ոչ ոքի չեմ ստիպիլ խիստ բննադատութեան ենթարկելու իմ արածը: Բայց յանկարծ ոտիցս ամուր քաշեցին, և ես ահամայից նստեցի մի ջրալից փոսում...

Երեսիս նայում էր Շաքրօն լուրջ ու կատաղի աչքերով:

—Դու խելքդ թոցրել էս: Չէս թոցրել: Չէ: Է՛, ուրեմն լուր, մի գոռար. ես կուկորդդ կպատուեմ, հասկանում ես:

Ես ապշեցի և սկզբում հարցրի նրանից, թէ նրան ինչո՞վ եմ խանդարում...

—Վախեցնում ես, հասկացմիր: Որոտը որոտում է—Աստուծ է խօսում, իսկ դու գոռում ես... Բեզ ինչացո՞ւ ես կարծում:

Ես նրան յայտնեցի, որ իրաւունք ունեւ երգելու, եթէ ցանկանում եմ, ինչպէս և նա:

—Իսկ ես չեմ ուզում,—կտրուկ կերպով
ասաց նա:

—Մի երգի՛ր,—համաձայնեցի ես:

—Դու էլ մի երգիր,—խստութեամբ ներ-
շնչում էր ինձ Շաքրօն:

—Ոչ, աւելի լաւ է՝ ես կերգեմ...

—Լսի՛ր, դու ինչ ես կարծում,—զայրա-
ցած խօսեց Շաքրօն:—Ո՞վ ես դու, դու տուն
ունե՞ս, հայր ունե՞ս, ազգականներ ունե՞ս,
հող ունե՞ս: Ինչացո՞ւ ես դու աշխարհքիս ե-
րեսին: Դու մա՞րդ ես, կարծում ես: Էդ ես
եմ մարդ: Ես ամէն բան ունեմ...—Նա խփեց
իր կրծքին:—Ես իշխան եմ... Իսկ դու...
դու ոչինչ ես: Ոչինչ չունես: Իսկ ինձ ճա-
նաչում է Գուգիսը, Թիֆլիզը... Հասկա-
նում ես: Դու ինձ հակառակ մի գնար: Դու
ինձ ծառայում ես: Դո՞ւ կլինիր: Ես քեզ
կհատուցանեմ տասնապատիկը: Դու ինձ
էզզպէս ես անում: Դու ուրիշ բան անել չես
կարող, դու ինքդ էիր ասում, որ Աստուած
հրամայել է ծառայել ամենքին առանց վար-
ձատրութեան: Ես քեզ կպարգևատրեմ:
Ինչո՞ւ ես դու ինձ չարչարում. բաներ ես
սովորեցնում, վախեցնում ես: Ուզում ես,
որ ես էլ էնպէս դառնամ, ինչպէս դո՞ւ: Դա
լաւ չէ: Չէ կարելի իրան նման դարձնել մի ու-
րիշին... Է՛ր, է՛ր, է՛ր... թիւհ, թիւհ...

Նա խօսում էր, չմիջմիացնում, ֆուռացը-
նում, հառաչ քաշում... Ես նայում էի նրա
դէմքին՝ զարմանքից բերանս բաց: Նա՛ ինչ-

պէս երևում է՝ առաջս էր թափում բոլոր վեր-
դովմունքները, վիրաւորանքները և ինձնից
ուռնեցած անբաւականութիւնները, որ դիզել
էր իր մէջ մեր ճանապարհորդութեան ամ-
բողջ ժամանակ: Աւելի խորը համոզելու հա-
մար նա մատով խփում էր կրծքիս և ուսերս
շարժում, իսկ աւելի ուժգին տեղերում՝
ամբողջ մարմնով վրաս էր գալիս: Մեզ
թըշում էր անձրևը, մեր վերևն անընդ-
հատ թնդում էր սրտուր, և Շաքրօն՝ որպէս-
զի ձայնը լսեմ՝ դռում էր, որքան ուժումը
կար:

Իմ դրութեան տրագիկոմիզմն աւելի ու
աւելի պարզ երևաց իմ առաջ և ինձ ստի-
պեց՝ որքան ոյժ ունէի՝ քրքշալ...

Շաքրօն թքելով՝ երեսը դարձրեց ինձնից:

IX

... Որքան աւելի էինք մօտենում Թիֆ-
լիզին, այնքան Շաքրօն աւելի էր դառնում
կենտրոնացած ու մոռյալ... Ինչ-որ նոր բան
էր երևում նրա նիհարած, բայց էլի ան-
շարժ դէմքին: Վլադիկավկազից ոչ հեռու
մենք մտանք մի չէրքէզեան ատու (գիւղ) և
այնտեղ վարձուեցինք սիմինզը քաղելու:

Երկու օր բանելով չէրքէզների մէջ, ո-
րոնք համարեւ չէին խօսում ոսերէն և ան-
գաղար ծիծաղում էին մեզ վրայ ու հայ-
հոյում մեզ իրանց լեզուով, մենք վճռեցինք

առւելից հեռանալ՝ առւելցիներէ դէպի մեզ
աւելի ու աւելի աճող թշնամական վերաբեր-
մունքից վախեցած: Առւելից տաս վերստա-
չափ հեռացել էինք, երբ Շաքրօն յանկարծ
դուրս քաշեց ծոցից լէզգիական քիսէյի մի
փաթեթ և հրճանքով ցոյց տուա ինձ՝ բա-
ցազանչելով:

— Էլ հարկաւոր չէ բանիւ: Կծախենք
— ամեն բան կանոննք: Հերիք կանի մինչև
Թիֆլիս: Հասկանում ես:

Ես վրդովւել էի կատաղութեան աս-
տիճանի և քիսէյը խլելով՝ նետեցի մի կողմ
ու ետ մտիկ տւի: Չերքէզները հանաք-
մասխարութիւն չգիտես: Իրանցից քիչ ա-
ռաջ մենք զազախներից լսել էինք այսպիսի
պատմութիւն. մի բօսեակ՝ հեռանալիս այն
առւելից, ուր բանել էր, վերցրել էր տարել
մի երկաթէ գդալ: Չերքէզները յետեից
հասել էին, խուզարկել, գտել նրա մօտ այդ
գդալը և փորը խանչալով պատռելով՝ գդալը
խորը դրել էին նրա վէրքի մէջ, իսկ յետոյ
հանդիստ հեռացել՝ թողնելով նրան դաշտա-
վայրում, որտեղից զազախները նրան տա-
րել էին կրտակնուգան: Նա էր այս պատմել
նրանց և ստանիցայի ճանապարհին մեռել:
Ղազախները յաճախ և շատ խիստ զգուշա-
ցընում էին մեզ չէրքէզներից՝ պատմելով
խրատական պատմութիւններ այս ոգով, —
ես հիմք չունէի նրանց չհաւատալու:

Ես յիշեցրի Շաքրօին այս մասին: Նա

առաջս կանգնած լսեց և յանկարծ լուռ,
ատամները կրճատացնելով ու աչքերը կկոցե-
լով՝ կատուի պէս վրաս յարձակւեց: Հինգ
րոպէի չափ մենք հիմնաւորապէս քոթկում
էինք իրար, և վերջապէս Շաքրօն զայրոյ-
թով պոռաց:

— Հերիք է...

Չարչարւած՝ մենք երկար ժամանակ
լուռ էինք, իրար դէմ նստոտած... Շաքրօն
խեղճ-խեղճ նայեց այն կողմն, ուր շարտել
էի կարմիր քիսէյը և ասաց:

— Ինչի՞ համար կուեցինք: Փահ, Փահ,
Փահ... Շատ յիմար բան է: Միթէ՞ ես քեզ-
նից էի գողացել... Դու բան ես անում, ես
չեմ կարողանում... Ե՞ս ինչ անեմ: Ուզում
էի քեզ օգնել...

Ես աշխատեցի բացատրել նրան, թէ ինչ
բան է գողութիւնը...

— Խնդրեմ, լըռ-ուր: Քո գլուխը փէտի
նման է... — արհամարհական ձևով ասաց ինձ
և բացատրեց:

— Կմեռնե՞ս, որ գողանաս: Հը՞: Բայց
միթէ՞ սա կեանք է: Չէնդ կարիք:

Վախելով, որ նրան նորից գրգռեմ, ես
լսեցի: Այդ արդէն գողութեան երկրորդ
դէպքն էր: Դեռ առաջ, երբ մենք Չերնօ-
մօրիէնումն էինք, նա թոցրել էր յոյն-ձըղ-
նորսներից մի գրպանի կշեռք: Այն ժամա-
նակ էլ քիչ էր մնացել կուէինք:

— Դէ, գնանք, — ասաց նա, երբ երկուսս

էլ քիչ հանդարտել էինք, հաշտել ու հանգստացել:

Մենք շարունակեցինք ճանապարհը: Նա օր-աւուր դառնում էր աւելի ու աւելի մռայլ և նայում էր վրաս տարօրէն, աչքի տակով: Մի անգամ, երբ արդէն անցել էինք Դար-հալի կիրճը և իջնում էինք Գուգաուրից, նա այսպէս խօսեց.

—Մի երկու-օր կանցնի - թէֆլիզ կը-հաննենք: Ծժը՝ ծժը՝, - ծծծծաց նա լեզ-ւով և բացեց բաւականութիւնից:— Կը-զնամ տուն, - սէր էիր: Ճանապարհոր-դում էի: Բաղնիս կզնամ... ըհմ: Կուտեմ շատ... անխ, շատ: Մօրս կասեմ շատ եմ սոված: Հօրս կասեմ—ներկր ինձ, ես շատ ցաւ ու կեանք եմ տեսել... զանազան տեսակ: Բօւեակնեքը շատ լաւ մարդիկ են: Երբ պատահեմ, մի բուբլի կտամ, կը-տանեմ գինեատուն, կասեմ—գինի խմիր, ես ինքս էլ եմ բօւեակ կղել՝ Հօրս քեզ համար կասեմ... Ա՛յ քեզ մարդ, - մեծ կըբօր պէս էր ինձ համար... Բան էր սովորեցնում ինձ: Ծեծում էր ինձ, շունը... Կերակրում էր: Եւ հիմի, կասեմ, դո՛ւ կերակրիր սրան զբա տեղակ: Մի տարի կերակրիր - ան թէ ինչ-քան: Կտնւմ ես, Մակըրմ:

Ես սիրում էի լսել, երբ նա խօսում էր այդպէս. նա մի տեսակ պարզ և մանկական տեսք էր ստանում այդպիսի վայրկեաննե-րում: Այդպիսի խօսքերն ինձ համար հետա-

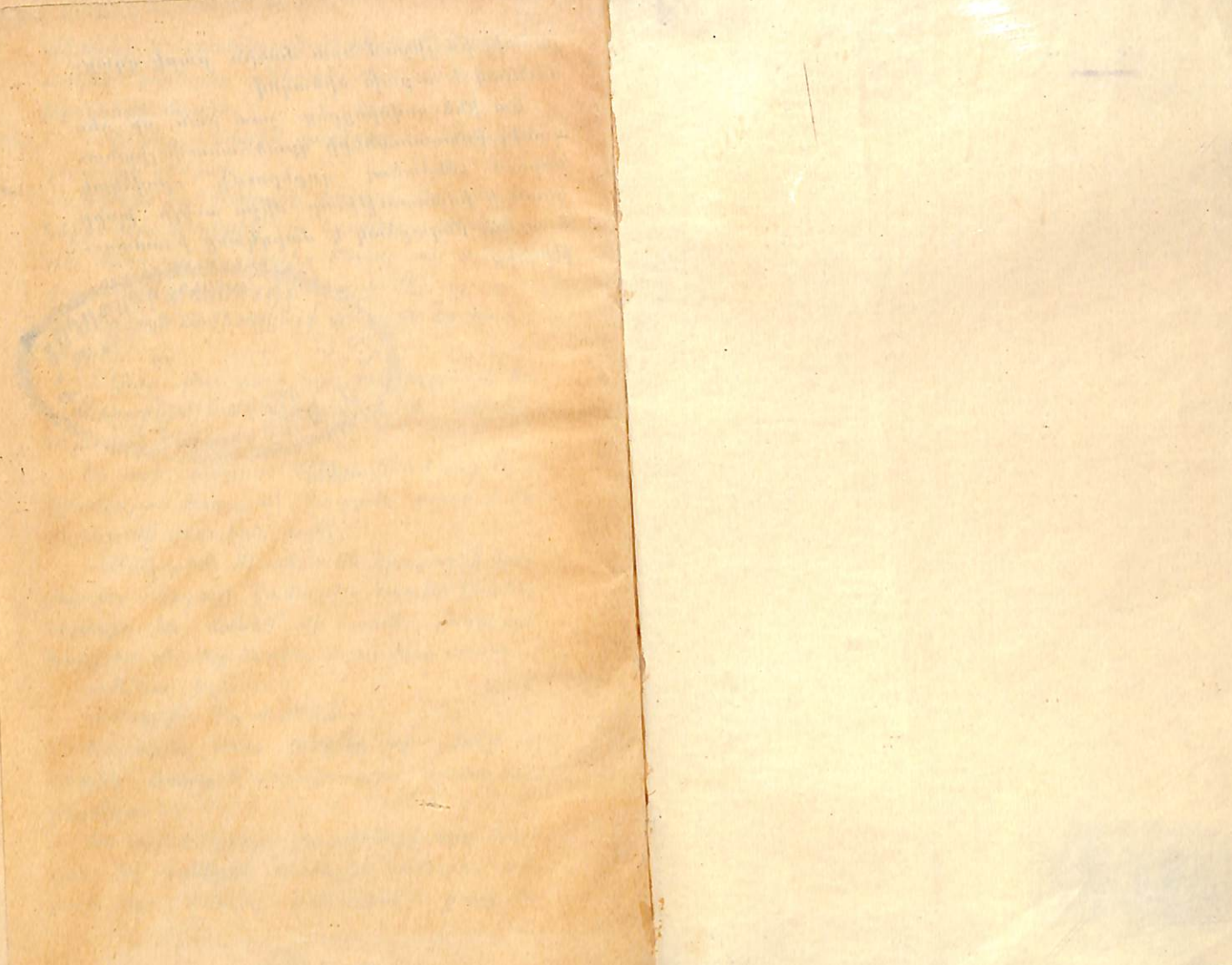
բըբըր էին և՛ այն պատճառով, որ ես թիֆ-լիզում ոչ մի ծանօթ մարդ չունէի, իսկ ձը-մեռը մօտենում էր, Գուգաուրում արդէն բուք պատահեց մեզ: Ես Շաքրօի վրայ մի քիչ յոյս ունէի:

Մենք արագ էինք գնում: Ահա և՛ Մըց-խէթը—Իբերիայի հին մայրաքաղաքը: Վա-ղը թիֆլիզ կհամենք:

Դեռ հեռուց՝ հինգ վերստաչափ տարա-ծութեան վրայ՝ ես տեսայ Կովկասի մայրա-քաղաքը՝ երկու սարերի մէջ սղմած: Ճա-նապարհի վերջն էր: Ես ուրախ էի մի տե-սակ, Շաքրօն—անտարբեր: Նա բուխ հա-յեացքով առաջ էր նայում և մի կողմ թքո-տում քաղցած թուքը՝ հիւանդոտ ծամածու-թեամբ շարունակ փորը բռնելով: Այդ նա անզուշութեամբ հում գաղար էր կերել, որ քաղել էր ճանապարհին:

—Դու կարծում ես՝ ես—վրացի ազնա-կանս—կզնամ իմ քաղաքն օրը-ցերեկով այսպէս, ինչպէս որ կամ, պատուուած ու կեղտոտ: Չէ-է... Մենք կսպասենք երե-կոյին: Կանգնիր:

Մենք նստեցինք մի դատարկ շինութեան պատի տակ և վերջին մի-մի հատ ծխախո-տի գլանակները վառելով՝ ցրաից զօղողա-լով՝ ծխեցինք: Ռազմավիրական ճանապար-հից փչում էր սուր և ուժեղ քամի: Շաքրօն նստել՝ ատամները արանքով երգում էր մի թախծալի երգ... Ես մաածում էի մի տաք

Կարգ-մխիթ

ՄրՏ/հա/

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0319588

10.696

891.71.

9-83